

Universiteit
Leiden
The Netherlands

De Nederlandsche Handel- Maatschappij en haar vijf expedities naar Canton (1825-1830)

Broeze, F.J.A.

Citation

Broeze, F. J. A. (1978). De Nederlandsche Handel- Maatschappij en haar vijf expedities naar Canton (1825-1830). *Mededelingen Van De Nederlandse Vereniging Voor Zeegechiedenis*, 36, 40-65. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/4305546>

Version: Publisher's Version
License: [Leiden University Non-exclusive license](#)
Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/4305546>

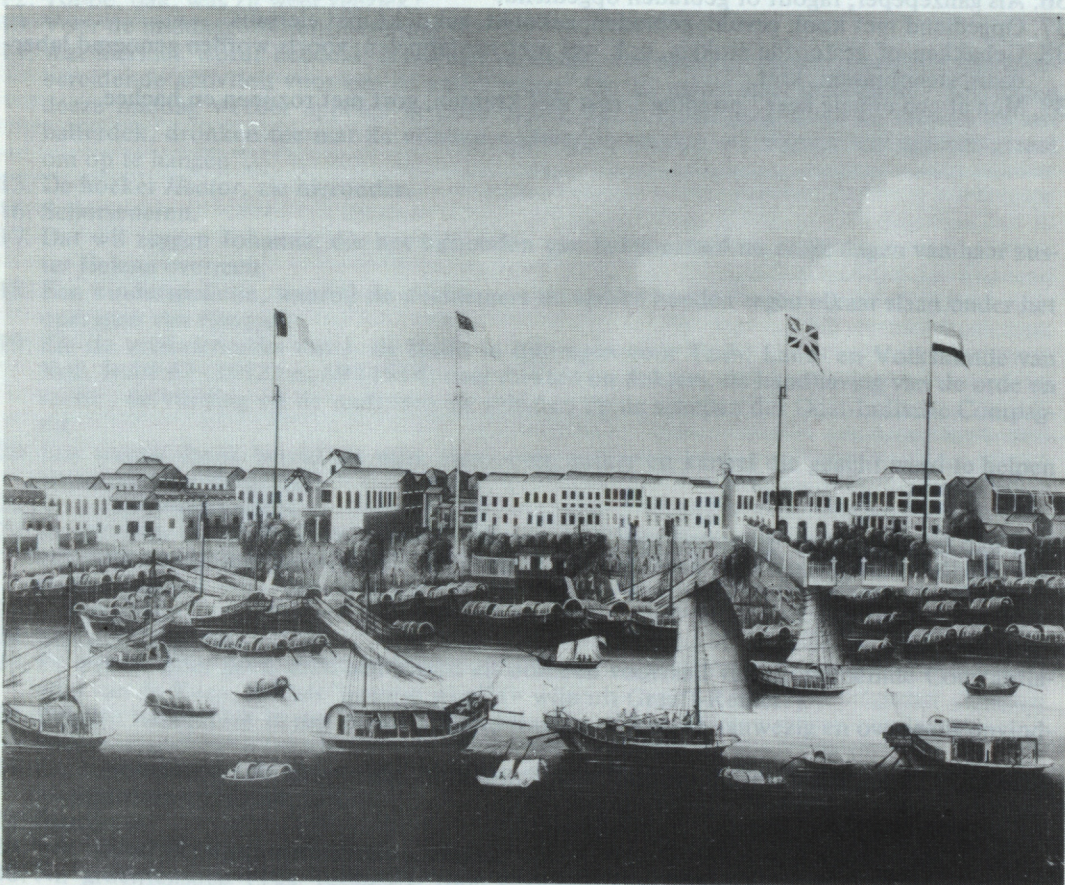
Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

De Nederlandsche Handel-Maatschappij en haar vijf expedities naar Canton (1825-1830).

Dr. F.J.A. Broeze

Inleiding.

Het volgende stuk is in veel opzichten een vervolg op het in nummer 31 van deze "Mededelingen" (oktober 1975, blz. 5-31) verschenen "De Nederlandsche Geoctroyeerde Maatschappij voor de Chinasche Theehandel, en haar expeditie naar Canton met het fregatschip "Hoop en Fortuin" (1816-1819)". Het bevat een analyse van het beleid van de Nederlandsche Handel-Maatschappij voortaan: NHM, aangaande de handel op China gedurende de periode, dat de maatschappij direkt vanuit Nederland op Canton voer. Daar de reizen als zodanig veel minder aanleiding tot kritische beschouwingen geven en geen scheepsjournalen of andere reisverslagen zijn bewaard gebleven van de zestien tussen 1825 en 1830 ondernomen expedities, ligt het zwaartepunt ditmaal nog meer aan de wal. Zoals vanaf het begin duidelijk zal zijn, dient men hierbij voortdurend in het oog te houden, dat het offensief van de NHM in de theehandel zich op twee niveau's bewoog. Enerzijds was dit de wereld van de commercie, de concurrentie met de Amerikaanse handelshuizen die als gevolg van de Theewet van 24 december 1817 de Nederlandse theemarkt beheersten, anderzijds de gladde baan van de politiek, het streven naar

De westerse factorijen te Canton. Het gebouw rechts op de afbeelding met de rood-wit-blauwe vlag in de tuin is de Nederlandse factorij.
De westerlingen mochten geen onroerend goed in eigendom hebben, zij konden hun kantoor- en opslagruimten alleen huren.
Anoniem Chinees schilderij, eerste helft 19e eeuw. Maritiem Museum 'Prins Hendrik', Rotterdam. (Museumnummer P 1915).

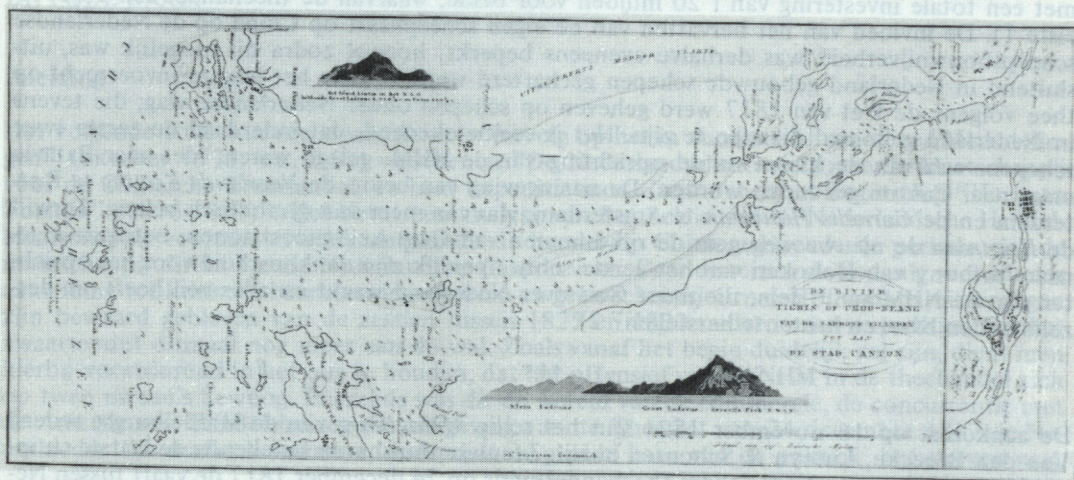
een nieuwe wetgeving met effectieve bescherming voor Nederlandse ondernemingen. Qua jaarlijkse omzet was de Chinese handel aanzienlijk minder belangrijk voor de NHM dan haar hoofdterrein, de Indische handel. Tijdens de reorganisatie van 1826 rekende de directie met een totale investering van f 20 miljoen voor beide, waarvan de theehandel een 15% vereiste 1). De invloed van het hervatten van de eigen scheepvaart op China op de Nederlandse scheepsbouwrijverheid was derhalve eveneens beperkt, hoewel zodra dit mogelijk was, uitsluitend in Nederland gebouwde schepen gecharterd werden, daar het laagste invoerrecht op thee volgens de Wet van 1817 werd geheven op schepen onder Nederlandse vlag, die tevens in Nederland gebouwd dienden te zijn. Het is veelbetekenend, dat inderdaad de eerste twee schepen, waarvan de kielen na de oprichting van de NHM gelegd waren, niet naar Batavia maar naar Canton gezonden worden. De naamgeving van beide, de *Neerlands Koning* te Rotterdam en de *Cornelis Houtman* te Amsterdam, was van meer dan symbolisch belang. Terwijl de *Houtman* de nieuwe weg naar de rijkdommen van Oost-Azië moest tonen, betuigde eigenaar Anthony van Hoboken van het eerste schip openlijk zijn dankbaarheid voor het oprichten van de NHM aan "Hem, die naast God over Nederland waakt en alles veil heeft om deszelfs ouden bloei en luister te herstellen" 2).

***

De aankomst op 16 november 1821 van het schip *Middelburg* van de Middelburgse rederij Van den Broecke, Luteyn & Schouten in zijn Zeeuwse thuishaven betekende de laatste stuip-trekking van de eigen Nederlandse theehandel sinds op 24 december 1817 de vaart tussen Nederland en China voor buitenlanders was opengesteld. Weliswaar bestond een differentieel tarief op de aanvoer van thee onder vreemde vlag, dat afhankelijk van de soort thee tot 10% van de waarde kon oplopen, maar deze bescherming was ten enenmale onvoldoende gebleken om de Amerikanen van de Nederlandse theemarkt te weren. Integendeel, nadat in de Theewet van 1817 de Nederlandsche Geoctroyeerde Maatschappij voor den Chinaschen Theehandel opgedoekt was (het door haar gecharterde schip *Hoop en Fortuin* zou overigens pas in maart 1819 bij Texel binnenlopen) 3), hield alleen de Zeeuwse combinatie de strijd nog enige tijd vol. Van 1816 tot 1820 zond zij ieder jaar een schip naar Canton, afwisselend de *Middelburg* (1816, 1818 en 1820) en *De Zeeuw* (1817 en 1819) 4). De hardnekkigheid van de Zeeuwen was evenzeer aan persoonlijk winstbejag toe te schrijven als aan hun welbegrepen zorg de positie van Middelburg als grote zeehaven en handelscentrum te handhaven. Deze liep immers door het wegvallen van de Vereenigde Oost-Indische Compagnie en meer nog de opening van de Schelde en na 1815 de krachtige opkomst van Antwerpen groot gevaar volledig teniet te gaan. Wilskracht was echter onvoldoende tegenwicht tegen de overmacht der Amerikanen. Zij konden door goedkopere en snellere schepen, de beschikbaarheid van produkten voor de Chinese markt, een wereldwijd netwerk van agenten en relaties met vooral bijzonder ervaren en bekwame vertegenwoordigers te Canton, en over het algemeen een veel agressiever en efficiënter management hun thee tot 40% goedkoper inkopen. Tevergeefs verzochten de Middelburgers, die met recht op hun eigen ondernemingslust en opofferingen konden wijzen, in deze en volgende jaren wijziging van de Theewet om door een effectieve bescherming of de totale uitsluiting van thee-aanvoeren op buitenlandse schepen de Nederlandse vaart en handel op China te herstellen 5).

De ongunstige concurrentiepositie van de Zeeuwse ondernemers was nog verslechterd door de overvoering van de Nederlandse markt sinds 1818. Bij een geschatte jaarlijkse consumptie van 25.000 tot 30.000 kwart kisten had de totale aanvoer in de drie jaren 1818-1820 niet minder dan 219.000 kwart kisten bedragen, zodat aan het begin van 1821 een voorraad voor minstens vier of vijf jaar bestond 6). Als gevolg hiervan was het prijspeil sinds december 1817 gestadig gedaald, voor de ordinaire soorten zwart van 115 tot 80 cent per 500 gram. Dat deze daling niet sterker was of ook na 1821 doorzette, was te danken aan de samenwerking der Amerikanen, die de Nederlandse markt in hun greep hadden, hun agenten en vooral ook de themakelaars. De verkooporders werden direkt gegeven vanuit de "hoofdkantoren" te Boston (Perkins & Co of Bryant & Sturgis), Providence (Brown & Ives), Philadelphia (Stephen Girard) of elders, of ook indirekt via hun Londense bankiers en zaakwaarnemers, als Baring Brothers. Deze orders werden stipt uitgevoerd door hun Nederlandse agenten, als Hope & Co of Daniel Crommelin & Soonen te Amsterdam, of Cremer Wilkens & Co te Rotterdam. Op hun beurt fungeerden dezen als informatiebron aangaande de toestand op de Nederlandse markt en als zodanig hadden zij natuurlijk ook enige invloed op het verloop der zaken. De

commerciële taak van de commissionairs was - als die van de zeehandelaars zelf - de aan hen geconsigneerde theeladingen in veilingen of ondershands aan de theegrossiers, de zogenaamde Tweede Hand, af te zetten. Soms ook speculeerden grote handelshuizen in het artikel en ver-

"De rivier Tigris [de Boca Trigris] of Choo-Keang van de Ladrone eilanden tot aan de stad Canton".

J. Boelen, *Reize naar de oost- en westkust van Zuid-Amerika, en, van daar, naar de Sandwichs- en Philippijnse eilande, China enz. gedaan in de jaren 1826, 1827, 1828 en 1829. Amsterdam, 1836. Deel III, blz. 194.*

wisselden grote partijen van eigenaar, zonder dag alsnog de grossiers er een hand in kregen. Tussen 1818 en 1822 vonden grote speculaties plaats, waarbij zeehandelaars als E. Suermondt & Zoonen & Co of ook commissionairs als Hope & Co zelf betrokken waren 7). De Tweede Hand was echter een noodzakelijke tussenschakel in het op de consumptiemarkt brengen van de thee: de grossiers sorteerden de thee, verzorgden de aan de smaak van de markt aangepaste melanges, en debiteerden deze in kleine partijen aan de winkeliers. Tegelijkertijd fungeerden zij als buffer tussen de onregelmatige aanvoer en het geregeld verbruik van thee, doordat zij altijd ruime voorraden aanhielden. Bij chronische overvoering van de markt, zoals vanaf 1818 het geval was, stonden de groothandelsprijzen constant onder grote druk en daarmee ook de grossiers zelf, wier voorraden voortdurend in waarde verminderden doordat importeurs, agenten en speculanten gedwongen waren tegen steeds lagere prijzen te verkopen. De enigen, die bij deze omstandigheden wel voeren en gebaat waren bij grote omzetten, waren de theemakelaars. Geen ondershandse verkoop of veiling kon zonder hun tussenkomst plaats vinden. Hoewel de Amerikanen door middel van hun agenten konden samenwerken en zo vanaf 1821 de prijzen stabiliseren en daarmee hun nu sterk verminderde winsten zeker stellen, waren het uiteindelijk de makelaars, die de transacties afsloten en de bron van alle inlichtingen waren. Als zodanig beheersten zij het strategische kruispunt van de markt en konden zij een beslissende invloed uitoefenen. Brown & Ives beklagden zich er dan ook nadrukkelijk over, dat hun commissionairs Daniel Crommelin & Soonen, toch zeker niet de minst gewieksten, teveel onder de invloed van hun makelaars stonden: zij waren "too much governed by the opinion" van deze en "... never sell a chest of tea ... without first consulting their broker" 8). Veruit de belangrijkste van deze krachten achter de schermen was de Amsterdamse firma Voûte & Frymersum, de belichaming van haar al dan niet sinistere macht haar chef Jean-Jacques Voûte.

In de winter van 1823-1824 kon de toestand van de Nederlandse theemarkt als volgt beschreven worden. De Amerikanen verzorgden alle aanvoeren, zowel direct uit China als indirect uit de Verenigde Staten. Hun agenten wisten over het algemeen in samenwerking met de makelaars hun aanvoeren spoedig van de hand te doen, maar tegelijkertijd waren speculanten nog in het bezit van grote voorraden. Mede door het regulerende optreden van de makelaars was een evenwicht ontstaan tussen het aanbod van thee vanuit de Eerste Hand en de vraag der grossiers. De grote hoeveelheid speculatie-thee maakte dit evenwicht echter uiterst gemakkelijk verstoorbaar, en alleen een verminderde aanvoer zou de "theeberg" (om een moderne EEG-term te gebruiken) langzamerhand kunnen oplossen. Export naar elders was immers on-

mogelijk: Groot-Brittannië en Denemarken hadden buitenlandse aanvoeren totaal verboden, terwijl de Verenigde Staten en Frankrijk door sterk discriminatoire rechten ontoegankelijk waren. Waar tenslotte geen tariefbelemmeringen bestonden, zoals vooral in Nederland's nachtmerrrie Hamburg, werd de markt evenzeer door Amerikanen verzorgd en beheerst. Onder deze moeilijke omstandigheden werd in maart 1824 de Nederlandsche Handel-Maatschappij opgericht, die als tweede taak (na de herovering van de Indische handel) het ontworstelen van de Nederlandse theemarkt aan de greep der Amerikanen kreeg opgedragen.

***

Voor koning Willem I was de NHM het aangewezen middel om de theehandel weer in Nederlandse handen te krijgen 9). Hoewel de maatschappij in principe geen monopolie zou verkrijgen, betekende zij voor hem een herleving van zijn "geliefde instelling", de in 1817 opgeheven Geotroyeerde Maatschappij. De omstandigheden van de Chinese handel maakten het immers noodzakelijk deze handel in het groot aan te pakken en het was dan ook niet te verwachten, dat naast de NHM particuliere ondernemers zouden optreden, wier belangen daardoor ernstig geschaad konden worden 10). Willem had goede hoop, dat de NHM door de grote schaal van haar operaties en de assistentie, die de Indische regering en consul Bletterman te Canton konden verlenen, voldoende voordelen bezat om met de door de Theewet geboden bescherming de Amerikanen effectief te kunnen bestrijden. In zijn "Overwegingen nopens de Artikelen van Overeenkomst van de Nederlandsche Handel-Maatschappij ..." was hij dan ook niet ingegaan op de praktische details van de handel te Canton, aannemend, dat de klassieke Nederlandse aanvoeren in China, als de Leidse polemieten, en vogelnestjes en specerijen uit Indië, hiervoor een voldoende soliede basis vormden 11). Op geen enkele manier werd de opiumhandel, waaraan Willem in zijn "Overwegingen" aanzienlijke aandacht besteedde en die voor Nederlands Indië als monopolie aan de NHM gegeven zou worden (lijnrecht in tegenstelling overigens met haar oprichtingsbesluit!), in betrekking gebracht met de aankoop van thee te Canton, terwijl het toen al voor iedere beschouwer duidelijk moest zijn welk een belangrijke rol opium toen al speelde 12). Willem besteedde daarentegen wel aandacht aan de manier, waarop hij dacht dat de Amerikanen het veld zouden moeten ruimen. In het opstellen van dit bizarre scenario toonde hij zich bijzonder naïef en het lijkt hoogst onwaarschijnlijk dat hij, indien hij inderdaad Van Hoboken was geweest, diens briljante loopbaan ook maar enigszins had kunnen imiteren. Willem was zich er zeer wel van bewust, dat de tijd van de stapelmarkt met een grote wederuitvoer van thee voorgoed voorbij was, en de taak van de NHM was dan ook de juiste hoeveelheid en sortering thee voor de nationale markt aan te voeren. Vóór iedere veiling zou de NHM haar vraagprijzen bekend maken, met een opgave van de aankoopsprijs te Canton, alle vervoers- en andere onkosten, en de redelijk geachte winst. De grossiers wisten aldus precies, waaraan zij toe waren en bovendien, dat zij een rechtvaardige prijs betaalden. Daar de concurrentie zijn thee niet onder deze prijs kon aanbieden, zou hij aldus verdreven worden. De koning hield niet alleen geen enkele rekening met de mogelijkheid, dat de Amerikanen nog steeds voordeliger zouden kunnen werken, maar evenmin, dat zij de aanval van de NHM zouden kunnen pareren door tijdelijk hun prijzen te laten zakken en zo de maatschappij zware verliezen toe te brengen. Merkwaardigerwijs had Willem wel ingezien, dat de NHM bij het opvatten van nieuwe ondernemingen incidenteel offers zou moeten brengen, die uit winsten elders goedge maakt konden worden. Eén van de redenen waarom zijn dividendgarantie van de NHM van 4 1/2% zo hoog lag in verhouding tot de gebruikelijke rentevoet was dan ook om eventuele protesten van aandeelhouders over dergelijke parktijkken te voorkomen. De directie van de NHM deelde geenszins het optimisme van de koning, noch had zij enig begrip voor of hield zij enige rekening met diens curieuze ideeën aangaande de theehandel. Evenmin echter hadden de vijf directieleden zelf enige ervaring hetzij met de Nederlandse theemarkt hetzij met de handel en algemene toestand in China. Alleen één der drie agenten van de maatschappij te Amsterdam, Hendrik Doeff - een beroemde figuur, daar hij als opperhoofd van de factorij te Decima gedurende de gehele Franse tijd de Nederlandse vlag in top had gehouden - bezat een uitgebreide kennis aangaande oostaziatische zaken, maar zijn advies werd voor zover mij bekend nooit gevraagd. Voordat de directie echter haar politiek aangaande de directe handel op China vaststelde - daar het handelsseizoen in Canton pas in het najaar aanving en het daarom geen zin had een expeditie voor de lente weg te sturen, kon het besluit hierover tot begin 1825 worden uitgesteld - begon zij te speculeren met de reeds in Nederland aanwezige thee 13). Op het eind van 1824 was een voorraad voor zeker nog twee jaar aanwe-

zig en talloze houders deden hun tot dan toe onverkoopte partijen met genoeg van de hand. Deze manier van optreden lijkt niet voortgekomen te zijn uit een weloverwogen politiek, maar uitsluitend uit een overmaat aan liquide fondsen, waarvoor de directie overhaast mogelijkheden tot investering zocht 14). In zekere zin was dit ook wel te verwachten: ieder van de directeuren was uit de handel afkomstig, waar dergelijke speculaties aan de orde van de dag waren, en geen van hen had ooit met een zo groot kapitaal onder zulke bijzondere omstandigheden te werken gehad!

Reeds de dag na aankoop van de speculatiethé (een grote partij zwart, voornamelijk ex-Mary Ann 1821 en Liverpool Packet 1823), op 24 november 1824, bleek het ondoordachte van deze operatie. Door de grote omvang, in totaal zo'n 10.000 kwart kisten ter waarde van circa f 750.000,— was reeds een zekere prijsstijging veroorzaakt, die op zichzelf wel aantrekkelijk was, maar op de wat langere duur tot nieuwe aanvoeren voor vreemde rekening aanleiding zou kunnen geven. Niet alleen was dit strijdig met de doelstelling van de NHM, maar bovendien zouden de prijzen dan ook weer dalen, zodat de maatschappij toch alleen maar verliezen zou leiden. Inderdaad werden in 1825 weer zes directe ladingen uit China met Amerikaanse schepen aangevoerd, terwijl tevens de indirecte import toenam van 2.484 tot 11.439 kwart kisten. Goede raad was duur: indien de NHM, zoals het plan van de directie behelsd had, haar voorraad in klein partijen ondershands aan de grossiers zou slijten, werd de indruk gewekt, dat de maatschappij niet meer dan een ordinaire speculant was, hetgeen helaas maar al te juist was. Bovendien zou "men" de prijzen kunnen drukken en zo de maatschappij in financiële moeilijkheden brengen. De oplossing werd gevonden door de makelaars Voûte & Frymersum enige minder bekende partijen onder hun eigen naam te laten verkopen om zo de "schijn van inconsequentie" te vermijden. Deze poging om zich niet te compromitteren was uiteraard vruchteloos en bovendien had de NHM zich nu in zekere zin overgeleverd aan de goodwill van Voûte, hetgeen bepaald geen benijdenswaardige toestand was voor een maatschappij, die beoogde de economie van Nederland te doen herleven.

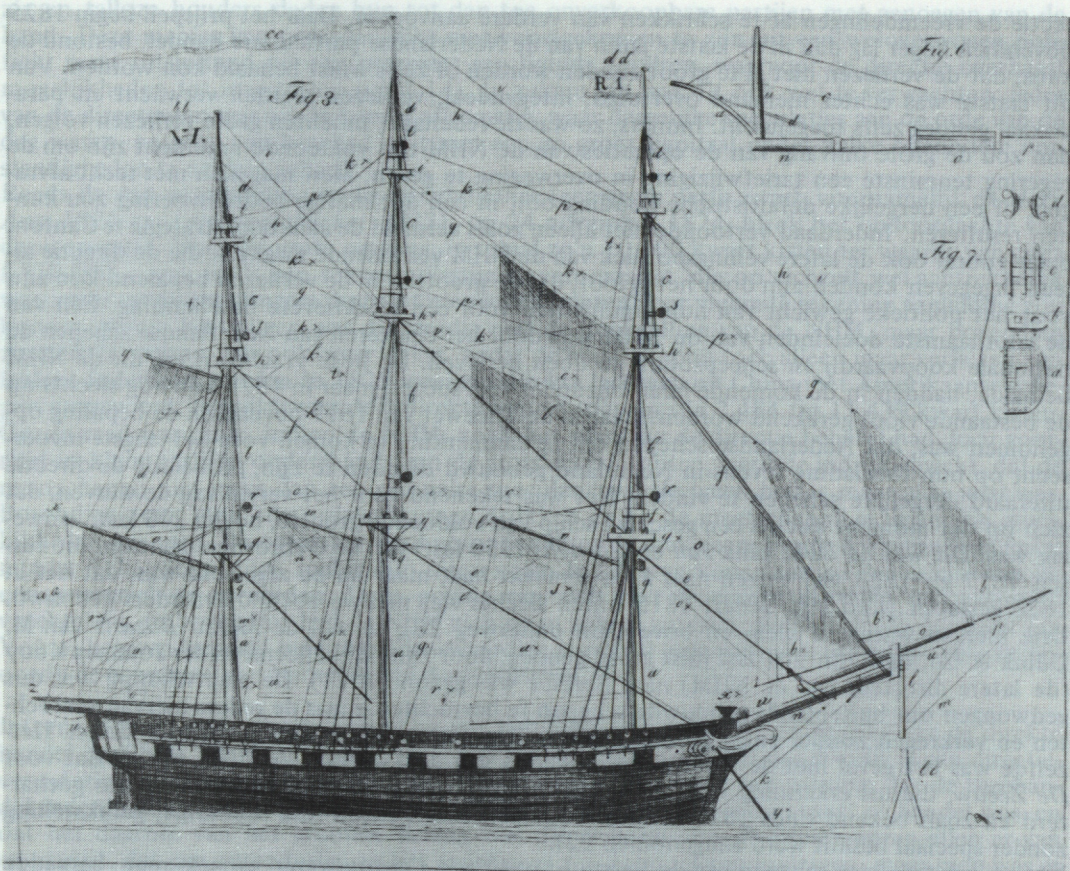
Informeel hadden de directeuren al eerder hun gedachten over het entameren van de directe handel op China laten gaan, maar pas op 25 januari 1825 werd het onderwerp in een directievergadering officieel aangesneden 15). Allen waren eenstemmig van mening, dat de theehandel inderdaad van groot gewicht voor de Nederlandse industrie, scheepvaart en handel was, en dat het daarom van het grootste belang was die te heroveren. Evenzeer waren allen er van overtuigd, dat een verandering in het tarief zeer tot dat doel zou bijdragen, maar men was er over "onderricht" dat dit, althans voorlopig, politiek onuitvoerbaar was. De koning had zijn wensen op een ondubbelzinnige manier kenbaar gemaakt. De enige manier om de krachtige aansporing in de Artikelen van Overeenkomst in de daad om te zetten en enige kans op succes te hebben werd gezien in een resolute en krachtige aanpak. Geen der directieleden overwoog ook maar een enkel moment het hypocriete advies van Voûte, die rekening houdend met zijn belangen in de bestaande omstandigheden de maatschappij had aangeraden heel voorzichtig met het uitsturen van een enkel schip te beginnen 16). Eenstemmig werd besloten, dat in het voorjaar vier schepen naar Canton zouden worden gestuurd met een voldoende capaciteit om de consumptie voor een heel jaar af te halen. Geen moment schijnt overwogen te zijn aan de opiumhandel deel te nemen of de schepen op een andere manier dan via de Indische Oceaan naar China te sturen. Zelfs Cenie, die verantwoordelijk was voor de Latijns-Amerikaanse operaties van de maatschappij en incidenteel nogal flamboyante denkbeelden had zag volledig de mogelijkheid over het hoofd om in navolging der Amerikanen een uitreis naar de westkust van Zuid- of Midden-Amerika te verbinden met een oversteek van de Stille Oceaan 17). Zo kon de opbrengst van exporten naar landen als Chili en Peru voordelig geremiteerd worden; hiervoor waren echter een ruimheid van visie en de aanwezigheid van een betrouwbare agent te Canton vereist. Terwijl het eerste bij de directie ontbrak, bezat zij in consul Bletterman de juiste man in China 18). Om onverklaarbare redenen verkoos zij echter geen gebruik van zijn diensten te maken: met de Eerste Expeditie van 1825 werden zowel een supercarga als een theeproever meegestuurd. Hoewel Bletterman's gedrag later inderdaad in een twijfelachtig licht stond (maar indien de toen geuite beschuldigingen al waarheid bevatten, is het niet onmogelijk dat Bletterman juist hierdoor tot zijn daden gedreven zijn) bestond er in 1825 geen aanleiding een man van zijn enorme kennis van zaken en ervaring ondergeschikt te maken aan een uit Nederland afkomstige nieuweling, nog geheel afgezien van de niet geringe extra salarissen, die de NHM moest betalen.

Met de stoutmoedige politiek vier schepen tegelijkertijd naar China te zenden hoopte de di-

rectie de vreemdelingen af te schrikken van verdere aanvoeren. Daar het prijspeil begin 1825 bovendien hoger lag dan in de laatste jaren van de Nederlandse particuliere handel, bestond de kans, dat de verliezen niet al te groot zouden worden of zelfs winst behaald kon worden. Van dit laatste was echter niemand overtuigd; integendeel, verliezen werden verwacht en paradoxaal genoeg zelfs toegejuicht. Immers, zo was de redenatie, mochten grote verliezen volgen, dan zou de grote omvang van de operaties van de NHM een voldoende argument zijn om de regering tenminste een tariefwijziging in overweging te geven. Men mag zich met recht afvragen, of een dergelijke defaitistische houding ooit in een doelmatige bedrijfsvoering zou kunnen resulteren. Inderdaad vertoonde niet alleen zoals vermeld de aankoopstrategie te Canton, maar vooral ook de latere veilingspolitiek van de NHM verrassende zwaktes, die de directie alleen ingegeven konden zijn door het geloof, dat de grootte van de verliezen bepalend kon zijn voor het politieke gewicht van hun argumenten voor een effectievere bescherming. Eén van de voornaamste doeleinden van de NHM was door het charteren van Nederlandse schepen de nationale koopvaardij en scheepsbouw te doen herleven. De hoge vrachtprijzen, die de NHM betaalde, hadden in de komende jaren bijzonder veel succes, maar in 1825 kon nog slechts op de bestaande vloot gerekend worden. Daar in de Theewet van 1817 bovendien de bepaling opgenomen was, dat Nederlandse schepen om in aanmerking te komen voor het laagste invoerrecht op hun theelading tevens in Nederland gebouwd dienden te zijn, probeerde de directie uiteraard dergelijke schepen te vinden. Het was tekenend voor het verval van de werven, dat zich op dat moment slechts één geschikt schip van voldoende grootte, boven 200 last, aanwezig was. Dit was de oude pink *Jan en Cornelis* (350 last) van de Gebroeders Hartsen, die tussen 1817 en 1823 vier reizen naar Java gemaakt had, maar nu zo afgeleefd was, dat het in 1826 gesloopt werd 19). Sedert 1815 waren slechts vier nieuwe oostindiëvaarders gebouwd. Drie hiervan waren te klein en bovendien onderweg 20), terwijl de *Marco Bozaris* van M. Udink & Co, met zijn 201 last juist groot genoeg, door zijn philhelleense reder Joannes Kooy (de latere directeur van de NHM) naar Berbice was gezonden 21). De maatschappij was dus gedwongen om buitenlands gebouwde schepen te bevrachten, maar de reders hiervan verzochten en verkregen zonder enige moeite gelijkstelling met in Nederland gebouwde kielen. Hetzelfde was het geval met de beide eerste schepen van de Tweede Expeditie, zij het dat voor *De Zeeuw*, die uit erkenning voor de te Middelburg vertoonde vasthoudendheid was gecharterd en zoals bekend sinds 1817 reeds twee reizen naar Canton had beëindigd, gelijkstelling zonder speciaal besluit werd aangenomen 22).

Nog voordat de vier schepen van de Eerste Expeditie in Canton waren aangekomen, beraadde de directie zich in augustus 1825 over de Tweede 23). Ondanks de vrij grote aanvoeren was geen noemenswaardige verandering in de theemarkt opgetreden - men mag vermoeden, dat Voûte de belangen van zijn Amerikaanse relaties op bewonderenswaardige manier behartigde - en er was geen reden niet op dezelfde voet door te gaan. Wederom zouden vier schepen worden uitgestuurd, waarvan twee reeds in december. Deze zouden Batavia aandoen om daar Indische goederen te laden, terwijl de andere twee in het voorjaar van 1826 direct naar Canton zouden varen. Dit zouden de twee eerste na de oprichting van de NHM voor de Aziatische vaart op stapel gezette schepen zijn: de *Neerlands Koning* van Anthony van Hoboken en de *Cornelis Houtman* van de Gebroeders Hartsen. Ook nu weer werd de expeditie geleid door een team van een supercarga en een theeproever. Voor het eerst solliciteerde de Rotterdamse makelaar en theekenner J.I.L. Jacobson, maar zijn eisen (aanstelling voor vijf expedities als zowel supercarga als theeproever) waren te exorbitant om te worden aangenomen 24). Hoewel Jacobson bepaald geen gemakkelijk heerschap was en gedreven werd door een sterk materialistische eierzucht, toonden zijn latere werkzaamheden voor de NHM (als proever voor de Derde en Vijfde Expedities), als inkoper voor het Britse huis Dent & Co. en tenslotte zijn bemoeienissen met het beginnen van de theecultuur op Java, dat de NHM er op dat moment wellicht goed aan gedaan had met hem in zee te gaan.

Terwijl de directie zich vervolgens voorbereidde op de terugkeer van de Eerste Expeditie en het houden van de eerste veiling, bleef zij niet afkerig van het ondernemen van nieuwe speculaties 25). In oktober 1825 kocht zij 3500 kwart kisten Congo ex-Pagoda 1823, nadat alweer Voûte & Frymersum de NHM er op attent gemaakt hadden, dat deze partij "op de markt" was. Houders waren Teyssset & Co als consignarissen voor Bletterman, die de thee op eigen rekening op vracht met het Amerikaanse schip had meegestuurd. Welke rol Voûte speelde bij het ter markt brengen, kan alleen gegist worden, maar voor de houders was het ongetwijfeld een schrandere zet! Terwijl deze aankoop wellicht nog te verdedigen was - de toekomst zou echter de bittere werkelijkheid leren, dat hoeveel thee de NHM ook zou bezitten, zij altijd

De 'Neerlands Koning' van Anthony van Hoboken was de eerste grote oostindiëvaarder die na 1815 in Nederland op stapel werd gezet. Deze tekening - uit W. van Houten, *De scheepvaart of eene duidelijke voorstelling van zaken die daarop betrekking hebben, of er mede in verband staan* (Breda, 1833) - '18 SCHEEPVAARD 32', als monogram van de reder VH en als nummervlag van de gezagvoerder R1, maar het toch een denkbeeldig schip. Van Houten bezat zelf geen schepen, en de vlag R1 werd uit eerbied voor de nagedachtenis van de oprichter van het Zeemanscollege Tot Nut der Zeevaart, John Veder, na diens dood niet op een ander overgedragen.

Gezien Van Houten's goede betrekkingen met Van Hoboken en de weinig moderne vormen van het schip is het niet onwaarschijnlijk dat de 'Neerlands Koning' is afgebeeld. R1 is dan een zeer aanvaardbare toespeling, en Van Houten's monogram VH lijkt bovendien wonderwel op dat van Van Hoboken, AH.

weerloos was tegen nieuwe aanvoeren - toonde de volgende episode duidelijk op welk hellend vlak de maatschappij zich met haar dubbele politiek van directe aanvoeren en speculaties gewaagd had 26). Begin 1826 kreeg de directie van de Amsterdamse handelaar G.W. Gebhard het bericht, dat te New York een overvloed aan thee uit China te verwachten was. Vooral op aandringen van Cenie werd besloten voor maximaal f 1 miljoen thee op speculatie in de Verenigde Staten te kopen en deze naar Nederland uit te voeren. Het was typisch voor de beperkte horizon der Nederlandse ondernemers, dat zij zelfs in dit Atlantisch verband geen moment overwogen eventueel een deel van deze thee direct naar Duitsland of Rusland te verzenden. Een theeproever was reeds op weg naar New York, toen de directie merkte wat al vanaf het begin duidelijk had moeten zijn: in navolging van de Amerikaanse markt daalden ook aan deze zijde van de oceaan de prijzen en iedere speculatie kon alleen maar in verliezen eindigen. Indirekte aanvoeren, die in overhaaste veilingen gerealiseerd werden, drukten de prijzen nog verder, terwijl bovendien de vier eerste ladingen van de NHM uit China verwacht werden. Van de zwarte soorten daalde Boey van 75 tot 50 cents per pond, en Congo van 110 tot 90 cents, van de gewone groene soorten zakte Hysant Schin van 120 tot 86 cent. Nog juist op tijd, in april 1826, werd de speculatie afgezegd, maar het feit dat de directe een dergelijke onderneming, die in lijnrechte tegenstelling tot haar eigen politiek en belangen stond, drie maanden

lang serieus overwoog en dacht uit te voeren, toont een onbegrijpelijke en gevaarlijke beginsel-loosheid en lichthartigheid.

In juli 1826 hield de NHM dan haar eerste veilingen onder de meest ongunstige vooruitzichten 27). Bij een voorlopige inspectie was al gebleken, dat de aangevoerde kwaliteiten niet overeenkwamen met de voorschriften, en het was duidelijk dat over het algemeen de behandeling van de expeditie te Canton sterk te wensen had overgelaten. De heersende prijzen waren zodanig, dat zij tot enorme verliezen voor de NHM zouden leiden. De bewaard gebleven "calculaties" van de NHM tonen, dat de prijzen waarmee de maatschappij quitte kon spelen ongeveer een derde hoger waren dan de marktprijzen op dat moment. Bij hun overwegingen welke koers op de veilingen te volgen gingen de directeuren ervan uit, dat de statuten die de NHM met nadruk opdroegen de Chinese theehandel ter hand te nemen niet door haarzelf waren opgesteld, en dat zij dus voorlopig zonder aanmerkingen opgevolgd dienden te worden. Het doel van de maatschappij, zoals het daarin was omschreven, was de Nederlandse markt tegen heersende prijzen te verzorgen, en wat de financiële positie van de maatschappij betrof: koffie en suiker, die een veel groter aandeel van haar operaties uitmaakten, maakten een nog veel ergere cirsis door. Het was zeer onzeker, of de koning geneigd was een tariefswijziging door te voeren, maar deze zou zeker niet voor het volgend voorjaar verwacht kunnen worden. Ophouden van de thee had dus geen zin en - zoals als eerder overwogen was - betekenden verliezen op de veilingen alleen maar een sterk argument voor een dergelijke wetswijziging. De directie besloot dan ook - zij het met één helaas niet nader aangeduide stem tegen - tegen de heersende prijzen te verkopen. Alleen indien sprake was van georganiseerde tegenstand zou opgehouden worden. Eerst schoof de directie de schuld van haar precaire toestand van zich af om vervolgens reeds bij voorbaat een excuus en rechtvaardiging voor een slechte afloop der veilig te vinden. Het resultaat van de veilingen was inderdaad ronduit desastreus. Alle aangeboden thee (de lading ex-Vijf Gezusters te Rotterdam, en die van de Rotterdam te Amsterdam) werd verkocht tegen dezelfde of zelfs iets hogere prijzen dan het laatst genoteerd waren. In zoverre had de directie haar doel bereikt, maar dit was ten koste van een verlies van circa f 400.000,- gegaan! Hoezeer de slappe houding van de NHM misplaatst geweest was, bleek enkele dagen later bij een andere veiling in Rotterdam, waarbij de prijzen gemiddeld een tien procent hoger lagen 28). Onverschillig voor haar verliezen had de NHM zich een zwak en schichtig handelaar getoond, en de commissairs en de Tweede Hand wisten nu, dat achter het grootscheeps offensief van de NHM onvoldoende vastberadenheid stond. De commissairs begonnen nu scherp tegenoffensief, waarin de prijzen gedurende de volgende jaren "voorbeeldeloos" gedrukt werden. "Geene verkoping werd aangeslagen, of er stond er een naast van de Amerikaanse geconsigneerdens, en daarmee plaagde men niet alleen de Nederlandsche invoerders (namelijk de NHM), maar tevens de grote houders van vroegere partijen", op een tijdstip, dat "honderden mensen nog met partijen van dat jaar (namelijk 1818) zaten te zuchten" 19). Deze druk verminderde geen moment en gedurende de gehele periode, dat de NHM zich met de theehandel bezig hield, werd iedere maatschappij gevolgd, soms enige dagen later soms zelfs nog op dezelfde dag, door een verkoop van buitenlandse aanvoeren. Gezien de vitale positie, die de theemakelaars op de markt innamen, kan men zich niet aan de suggestie onttrekken, dat hun rol veel meer dan die van de neutrale veilmeeester was! Deze toestand schiep niet alleen een atmosfeer van uiterste spanning, waarin vele speculanten "zich gedrongen voelden om met enorme verliezen te realiseren" en het van de NHM de uiterste wilskracht en vastberadenheid zou vereisen om een zekere koers uit te stippelen, maar ook bleven alle voordelen ervan, zowel wat betreft de prijzen van de thee, die zij immers tegen hogere prijzen konden ophouden, als het initiatief aan de kant van de commissairs. Onder deze omstandigheden is het begrijpelijk, dat zowel door de NHM als later door de theegrossiers krachtige initiatieven ontplooid werden om een politieke oplossing voor hun rampzalige toestand te vinden.

***

De NHM begon haar compagne voor wetswijziging vrijwel onmiddellijk na afloop van haar eerste veiling van juli 1826 30). In een "Confidentieel Adres" van 29 juli aan de koning wees de directie op de desastreuze staat van de Nederlandse theemarkt, die onvermijdelijk tot ontzaglijke verliezen voor de maatschappij moest voeren. De voornaamste oorzaak hiervan zag de directie in de grote indirecte aanvoeren van de Amerikanen: na de crash van 1825 was de Amerikaanse markt overvoerd (zoals de NHM zelf via Gebhard maar al te zeer wist!) en we-

gens de faillieten van dat jaar waren velen gedwongen geweest hun voorraden op korte termijn te realiseren 31). De directie stelde dan ook voor alle indirecte aanvoer van thee te verbieden. Willem stelde het adres onmiddellijk in handen van zijn ministers van Binnenlandse Zaken (waaronder het Departement van de Nationale Nijverheid ressorteerde) en Financiën, en de Administrateur van de Directe Belastingen, Accijnsen en In- en Uitgaande Rechten. Spoedig daarop was het Willem evenwel duidelijk, dat hoezeer de NHM ook gelijk mocht hebben met haar diagnose aangaande de onmiddellijke aanleiding voor de moeilijke situatie waarin zij zich bevond, de kern van de zaak veel dieper lag. In een volgend commissoriaal droeg hij zijn staf dan ook nadrukkelijk op de mogelijkheid van een algemeen verbod van buitenlandse aanvoer, dus ook direkt van China, te overwegen. Deze reactie van de koning in aanmerking genomen, is het op zijn minst merkwaardig, dat de NHM zelf haar rekest in zulke beperkte termen had gesteld: zoals de directie vermoedelijk geheel terecht aanvoelde en in het voorjaar van 1828 inderdaad zou ondervinden, was Willem niet bereid tot meer dan één wetswijziging. Daar een verbod van indirecte aanvoer alleen maar kon leiden tot versterking der Amerikaanse direkte aanvoeren uit Canton, was een dergelijk verbod niet alleen ondoelmatig, maar putte het bovendien de bereidwilligheid van de koning uit om de toestand van de theemarkt in overweging te nemen. Het is daarom een tactische blunder, dat de NHM niet vanaf het begin aandrong op totale stopzetting van vreemde aanvoeren of althans de aanvaarding van een differentieel tarief, dat effectieve bescherming verschafte. Alvorens hun advies op te stellen zochten Van Gobbelschroy, Appellius en Van der Fosse als Goldberg in 1816/1817 de mening van de handelswereld 32). In opmerkelijk contrast met Goldberg schreven zij slechts de Kamers van Koophandel en Fabrieken van Amsterdam, Rotterdam en Antwerpen aan. Deze tactiek was nogal merkwaardig: inderdaad werden op deze manier alle prominente handelskringen bereikt, maar Antwerpen was als theemarkt van geen enkele betekenis, en haar antwoord kon dan ook geen waarde voor het debat over de toekomst van de theehandel hebben. Zoals te verwachten was, gaf Antwerpen inderdaad evenals in 1817 een dogmatisch antwoord ten gunste van algemene vrijhandel, terwijl het probleem juist was, of voor de theehandel nu juist een uitzondering op de algemene regel gemaakt moest worden. In een forum van drie stemmen had de irrelevante houding van Antwerpen ten onrechte een belangrijke en zoals zal blijken beslissende invloed. Zeker had ook de mening van Middelburg en het polemieten producerende Leiden gevraagd dienen te worden.

Het antwoord van Rotterdam kwam als eerste binnen. Dit memorandum, opgesteld door Frans Smeer, Anthony van Hoboken en Evert Suermondt 33), beaamde volmondig, dat de voorstanders van de Geoctroyeerde Maatschappij in 1816 juist waren geweest in hun inzicht aangaande de gesteldheid van de Nederlandse theehandel. De enige manier om de ontlukkende eigen vaart op Canton in stand te houden, was een volkomen uitsluiting van vreemdelingen en beperking van de aanvoer tot directe ladingen, Rotterdam was dan ook volledig bereid met de suggestie van de koning mee te gaan. Het Amsterdamse antwoord stond diametraal tegenover dit standpunt. Dit was niet zo verwonderlijk: in 1826 was G.D. Crommelin, de chef van Daniel Crommelin & Soonen, voorzitter van de Kamer geworden 34)! Het lijkt zelfs niet al te stoutmoedig te suggeren, dat het onafwendbare debat over de theehandel hem ertoe gedreven had het voorzitterschap te zoeken om op die manier de belangen van zijn huis en zijn Amerikaanse lastgevers in de komende strijd des te beter te kunnen behartigen. In een kort schrijven wees de Amsterdamse Kamer iedere inperking van de aanvoer af als schadelijk voor de Nederlandse theemarkt. Overeenstemming bestond tussen alle Kamers aangaande de wenselijkheid van een laag doorvoertarief, als dan niet uit entrepôt, om de wederuitvoer van thee en daarmee de stapelmarkt te bevorderen.

Geruime tijd nadat de gevraagde opinies ontvangen waren, kwam op 2 november het drietal bijeen om een gezamenlijk advies op te stellen. Een eenvoudige rekensom leerde, dat "de commercie" in meerderheid tegen verdere beperking van de theehandel was, terwijl zij tevens constateerden, dat behalve zout geen artikel van handel zozeer beschermd werd door bestaande tarieven als juist thee. Desondanks hadden de Amerikanen de markt stevig in hun greep, niet alleen door indirecte maar ook directe aanvoeren, en het door de NHM voorgestelde verbod op indirecte aanvoeren zou derhalve nutteloos zijn. De enige effectieve oplossing lag in de suggestie van de koning tot algehele uitsluiting van vreemde aanvoer. Tot zover was de gedachtegang van Van Gobbelschroy c.s. helder, maar vervolgens stelden zij, dat de NHM nog niet in staat was de gehele markt te verzorgen en dat het daarom onraadzaam was op dit tijdstip tot een nieuwe regeling over te gaan. Voor deze onzinnige laatste stelling werd geen argument aangevoerd, behalve dat de NHM "dit zelve (schijnt) te hebben gevoeld". Zij was zo

duidelijk in tegenspraak met de politiek van de NHM en de door haar aangebrachte hoeveelheden thee en reeds voor het volgende seizoen uitgezonden schepen, om nog maar te zwijgen van alle nog verder onverkocht liggende thee, dat Willem dit advies linea recta naar Appellius terugstuurde, met de opdracht het onderwerp in de volledige ministerraad ter sprake te brengen en vervolgens weer te rapporteren. Deze kritische bespreking vond op 11 november plaats en Willem moet achter af inderdaad wel het gevoel gehad hebben, dat het narrendag was. Geen verschil van mening bestond tussen Van Gobbelschroy, Appellius, Elout (Marine en Koloniën, de opsteller van het K.B. waarin de NHM werd opgericht), Verstolk van Soelen (Buitenlandse Zaken) en Van Maanen (Justitie) over de diagnose van de bestaande toestand: het differentieel tarief had noch de Nederlandse vaart op China beschermd noch Nederland weer tot de zetel van de Europese theemarkt gemaakt. Allen waren het erover eens, dat iets gedaan moest worden om de NHM in haar moeilijke strijd bij te staan. Meningsverschil bestond alleen over de vraag hoe dit het beste verricht kon worden. Een meerderheid van drie ministers (in het rapport niet nader aangeduid, maar vermoedelijk Elout, Verstolk van Soelen en Van Maanen) was bereid het voorstel van de koning te volgen en alle vreemde aanvoeren te verbieden. De NHM bezat volgens hen voldoende fondsen om alle vrees voor een eventuele schaarste weg te nemen en in verloop van tijd kon de maatschappij geleidelijk aan, zoals trouwens ook de bedoeling met haar Indische handel was, haar werkzaamheden aan particulieren overdragen. De Artikelen van Overeenkomst stonden haar bovendien deelneming in andere ondernemingen toe en een dergelijke procedure kon die overgang soepel laten verlopen. Twee leden, waaronder in het bijzonder Appellius, waren het echter niet met deze zienswijze eens. Zij erkenden de ontoereikendheid van de bestaande wetgeving, maar zagen nadelen in een strikt verbod (voornamelijk een stijging der prijzen en daardoor een vermindering van de wederuitvoer) en stelden voor in plaats daarvan een stelsel van premies voor Nederlandse schepen in te voeren. Gedurende drie jaar zou ieder Nederlands schip, dat met een ongebroken theelading uit Canton zou arriveren, recht hebben op een premie van f 50.000,—. Met deze ingenieuze oplossing - die er geheel ten onrechte van uit ging, dat wederuitvoer nog tot de mogelijkheden behoorde - dacht Appellius de onverenigbaren te hebben verenigd: zowel vrije aanvoer als effectieve bescherming voor de Nederlandse handel. Wat betreft de doorvoer waren allen het erover eens, dat voor thee een laag doorvoerrecht ingesteld moest worden, waarin evenwel eveneens een bevoorrechtiging van directe aanvoer onder Nederlandse vlag tot uitdrukking zou moeten komen. Appellius en Van Gobbelschroy waren echter huiverig als minderheid positieve stappen voor te stellen, en adviseerden ten sterkste nogmaals de NHM en de verschillende Kamers van Koophandel te raadplegen.

Willem I, die langzamerhand wel het gevoel gekregen moest hebben, dat hij van het kastje naar de muur werd gestuurd, volgde deze laatste raad niet op, maar stuurde het advies (?) van zijn ministers door naar de Raad van State - vanouds een sterk vrijhandelsgezind lichaam. Ongeduldig voegde hij hieraan toe, dat hij de nieuwe regeling voor thee zo spoedig mogelijk aan de Staten Generaal wenste aan te bieden. De Raad betreunde de noodzaak voor haast, te meer daar zij het maar moeilijk vond zich over een verbodsstelsel te beraden, waarover in het openbaar al zoveel te doen was geweest. In grote lijnen stemde de Raad in met Appellius' mening, dat uitsluiting van vreemde thee gemakkelijk tot prijsverhogingen kon leiden. Evenzeer deelde zij diens verouderd geloof in de mogelijkheid de stapelmarkt voor thee te laten herleven, en vreesde derhalve meer directe verschepingen van China naar Hamburg en Bremen. Zij ging dan ook geheel akkoord met een door Appellius voorgesteld doorvoertarief. De Raad waagde het echter niet zich over het bizarre idee voor een premiëstelsel uit te laten en liet de uiteindelijke beslissing hierover dankbaar aan de koning over. Het enige voordeel, dat zij erin zag, was dat aanvaarding ervan de gelegenheid zou scheppen de theehandel drie jaar later opnieuw in beschouwing te nemen. Mede door zijn eigen ongeduld had Willem I een onbevredigend advies gekregen en in arren moede sloeg hij nu maar zelf de hand aan de ploeg. Binnen enkele dagen legde hij een eigen wetsontwerp voor aan de Staten Generaal. Hierin hield hij zowel rekening met de algemene wens naar een laag doorvoertarief en het oorspronkelijke verzoek van de NHM voor een zwaardere belasting op indirecte aanvoeren:

TARIEF VAN RECHTEN OP DE AANVOER VAN THEE IN NEDERLAND
(in guldens per 100 kilogram)

		invoer	uitvoer	doorvoer
Rechtstreeks, onder Nederlandse vlag	Boey, grove Congo	7,00	0,35	1,75
	alle andere soorten	12,00	0,35	3,00
Rechtstreeks, onder buitenlandse vlag	Boey, grove Congo	18,00	0,35	4,50
	alle andere soorten	34,00	0,35	8,50
Indirekte aanvoer	Boey, grove Congo	27,00	0,35	6,75
	alle andere soorten	51,00	0,35	12,75

Het nieuwe tarief, dat zonder noemenswaardig debat aanvaard werd - het werd de Wet van 11 april 1827 - kwam neer op een extra last van circa 20% voor indirecte aanvoer vergeleken met directe Nederlandse aanvoer voor de gewone kwaliteiten zwarte en groene thee, terwijl de bescherming voor de duurere soorten als pecco en joosjes daarentegen hoogstens 5% bedroeg. Het was duidelijk, dat dit het uiterste was, waartoe Willem bereid was te gaan: verbod van alle vreemde aanvoer of ook een zwaardere belasting van directe vreemde aanvoer kwamen voor hem kennelijk niet in aanmerking. Vermoedelijk meende hij optimistisch, dat de NHM, wanneer de gevolgen van de crisis van 1825 eenmaal vervaagd zouden zijn, aan de bestaande bescherming voldoende zou hebben om alsnog haar doel te bereiken. Gezien vooral het feit, dat

"De reede van Whampoa in China", gedurende het seizoen 1828/1829.

J. Boelen, *Reize naar de oost- en westkust van Zuid-Amerika, en, van daar, naar de Sandwichs- en Philippijnsche eilanden, China enz. gedaan in de jaren 1826, 1827, 1828 en 1829. Amsterdam, 1836. Deel III, blz. 365.*

dit nieuwe tarief niets af deed aan de voordelen, die de Amerikanen nog steeds in de directe vaart bezaten, en de uiterst geringe omvang van enige toekomstige wederuitvoer, lijkt dit optimisme geheel misplaatst te zijn geweest. De koning kon zich terecht over de besluiteloosheid en warrigheid van zijn ministers en adviseurs beklagen, maar ook zijn eigen ontwerp loste geen der fundamentele problemen op.

Het is interessant en veelbetekend te zien hoe de Amerikanen spoedig daarop reeds de vastberadenheid van de Nederlandse regering testten en probeerden door sluwheid de verhoogde lasten te ontduiken 35). Enige maanden na het inwerkingtreden van de nieuwe wet arriveerde te

Rotterdam de *Howqua* van Perkins, zoals gewoonlijk geconsigneerd aan Cremer Wilkens & Co. Het schip was niet direkt van Canton naar Nederland gestevend, maar had onderweg Boston aangedaan. In hun verzoek de thee als rechtstreeks aangebracht beschouwd te krijgen, wezen Cremer Wilkens & Co erop, dat het schip de thuishaven alleen had aangedaan om een nieuwe bemanning aan boord te nemen. De bemanning voor de reis naar China had in de monsterrol laten opnemen, dat zij direkt naar Boston zouden teruggebracht en aldaar ontscheept worden. De lading van het schip was ongebroken gebleven en zoals zij te Whampoa geladen was, kwam zij ook in Rotterdam uit het ruim. De aanvoer was zo niet feitelijk dan toch wel in principe rechtstreeks aangebracht, en als zodanig diende zij volgens het middelste tarief te worden aangeslagen. De Administrateur voor de Nationale Nijverheid, J.Th. Netscher, liet zich misleiden en was inderdaad bereid tot deze concessie. Pas twee maanden later bleek, dat de bemanningsverwisseling in het geheel niet noodzakelijk was geweest, maar slechts een list om te verbergen, dat de *Howqua* zijn orders in Boston had gekregen en dus wél als indirect beschouwd had moeten worden!

***

Hoe was het inmiddels de NHM vergaan? De najaarsveiling van 1826 (de lading van de grote *Schoon Verbond*) had opnieuw zware verliezen gebracht bij veilingsprijzen, die speciaal voor de gewone soorten ruim onder die van de *Wilhelmina* lagen 36). De directie was echter nog niet eens zo ontevreden: de limieten waren in veel gevallen bereikt en nadat in de onmiddellijk volgende veiling van de thee *ex-Ann & Hope* (van Brown & Ives, commissionairs Crommelin) zoals te verwachten hogere prijzen bedongen waren, konden vervolgens ook de opgehouden partijen volgens deze gunstige koersen verkocht worden. Inderdaad werd het jaar 1827 "in eene zeer gunstige stemming geopend, en het scheen als of de prijzen zich eenigzins van de in 1826 ondergane belangrijke daling zouden herstellen; inderdaad zag men 90 à 95 cents besteden voor zwarte theeën uit de aanvoeren van 1818, 1819 en 1820, die eenige maanden vroeger reeds tot 85 à 87 cents afgegeven waren" 37). Bij de voorjaarsveiling van maart 1827, waarin de met andere schepen aangevoerde lading van de in Batavia gebleven *Jorina* aangeboden werd, bleek dat deze stemming te optimistisch was en kwamen de prijzen weer onder sterke druk te staan. Een nieuw dieptepunt, bijna even erg als in juli 1826, werd in de zomer bereikt, toen de eerder opgehouden partijen van de *Ann & Hope* tegen veel lagere prijzen werden losgelaten dan in de eerste veiling. In hoeverre dit een welbewuste actie van Crommelin was om de NHM, wier Tweede Expeditie inmiddels in Nederland teruggekeerd was, nog verdere klappen toe te brengen, kan helaas niet beoordeeld worden. Tot dat tijdstip had de maatschappij reeds meer dan f 1 miljoen verloren aan haar thee operaties, en het voortduren hiervan had de directie wellicht tot volledige opgave kunnen brengen - waarmee de dominerende positie van de Amerikanen hersteld zou zijn.

Met haar besluit over het al dan niet uitzenden van een Derde Expeditie wachtte de directie tot na afloop van de maart veiling van 1827 38). Gezien de grote verliezen vond zij het raadzaam eerst de opinie van de koning, die tenslotte als garant voor de 4 1/2% jaarlijkse dividend het grootste belang bij de theehandel had, te peilen. President Schimmelpennick sprak in Brussel met Willem, die zich vastberaden toonde. Indien de NHM niet doorging de voor de jaarlijkse consumptie benodigde thee af te halen, zouden niet alleen alle eerder gedane opofferingen tevergeefs zijn, maar tevens de Amerikanen tot nieuwe acties verlost worden - een profetische opmerking, die met pijnlijke zekerheid bewaarheid zou worden! Bovendien toonde de koning zich hoopvol over de invloed van de nieuwe wet op de doorvoerrechten. De directie van de NHM had heel wat minder fiducia in de toekomst, maar besloot desondanks weer vier schepen naar Canton te sturen. Zij stelde haar geweten gerust door terug te komen op de motieven voor het uitzenden van de Eerste Expeditie in januari 1825, waarin zij gesteld had de theehandel grootscheeps te zullen aanpakken ondanks de verliezen, die daaruit ongetwijfeld zouden voortvloeien. Haar gevoelens waren toen geweest, dat juist die verliezen tot een wetswijziging konden en moesten leiden, en daaraan meende de directie door het "Confidentieel Adres" van 29 juli 1826 en de daarop gevolgde ontwikkelingen ruimschoots voldaan te hebben. Bovendien meende de koning, dat de nieuwe wetgeving effectief zou zijn, en al konden de directeuren dit gevoel niet delen, het stond hen in ieder geval toe de verantwoordelijkheid voor hun besluit grotendeels van hun schouders af te wentelen. Wellicht konden zij ook enige bevrediging vinden in het feit, dat ditmaal voor het eerst een volledig kwartet van geheel nieuwgebouwde schepen bevracht kon worden, waaronder de Amsterdamse *Helena*, die als

eerste de 400 last grens overschreed.

Spoedig na het uitzenden van de Derde Expeditie raakte de NHM, gedeeltelijk buiten haar eigen schuld, in nieuwe moeilijkheden, die haar positie te Canton nog verder zwakten. Niet alleen waren reeds in 1826 ernstige klachten binnengekomen over het gedrag van de consul Bletterman, die zelfs tot diens schorsing leidden, maar ook waren de beide supercar-ga's van de eerste twee expedities van de maatschappij onbetrouwbaar en onbekwaam gebleken 39). Het overgaan van Bletterman wreekte zich dubbel, nu op korte termijn een leider voor de Derde Expeditie gevonden moest worden. Schimmelpenninck had het briljante idee de consignatie gezamenlijk op te dragen aan de waarnemend consul S. van Caneghem en het Amerikaanse huis Russell & Co, waarvan een partner zich enige dagen tevoren met de beste getuigschriften bij de maatschappij vervoegd had om haar zijn diensten aan te bieden 40). Russell & Co was pas in 1825 opgericht, voornamelijk om de Amerikaanse huizen een aandeel in de Indische opiumhandel op China te geven, maar het was nauw verbonden met de reeds bestaande concerns als Perkins & Co en agenten als John P. Cushing. Aanvaarding van dit voorstel had in ieder geval betekend, dat ook de theeproever voortaan gemist kon worden. Schimmelpenninck's voorstel was een schokkend voorbeeld van de "If you can't beat them, join them" strategie, en het is dan ook niet verbazend, dat zijn geniale voorstel geen enkele steun van zijn collega directeuren kreeg! Ten onrechte overigens: hun beperkte visie verhinderde zo de enige mogelijkheid, die de NHM bezat om zich een plaats te verwerven binnen het geheel der internationale handel te Canton en haar bestaansrecht door de Amerikaanse huizen erkend te zien. Beide namen, die Schimmelpenninck voorstelde, waren van eerste klas krachten. Russell & Co, die als Cushing op de beste voet met de rijkste Hong koopman Howqua stonden, werkten zich spoedig op tot het belangrijkste Amerikaanse concern in China en namen daarin achter de Britse opiumreuzen Magnia & Co (later Jardine Martheson & Co) de tweede plaats in 41). Zij verkregen de vertegenwoordiging van talloze ook niet-Bostonse handelshuizen, waaronder Crommelin's opdrachtgevers Brown & Ives! De schilderachtige Ostendenaar Van Caneghem, over wiens carrière in Azië helaas bijzonder weinig bekend is, kon niet alleen als waarnemend consul een oogje in het zeil houden, maar had bovendien zelf door zijn langdurig verblijf in Indië en het Verre Oosten een ruime ervaring in de plaatselijke handelsomstandigheden verworven 42). In het bijzonder was hij betrokken geweest bij de opiumhandel van Bengalen en door zijn toedoen had de NHM deze handel, die van fundamenteel belang was voor het welslagen van grootscheepse operaties in China, kunnen opvatten. Niet in het minst in de stemming voor dit avontuurlijk plan, besloot de directie de consignatie op te dragen aan dat lid van de Factorij te Batavia, die volgens de statuten jaarlijks naar Nederland moest terugkeren. Vanuit Nederland kon dan een theeproever met de vloot naar Canton worden meegestuurd, en na enige weken werd daartoe Jacobson aangetrokken. Het lid van de Factorij zou volledige vrijheid van handelen hebben en, indien hij dit prefereerde, de consignatie kunnen overdragen aan bij voorkeur een Nederlands huis, maar eventueel ook Russell & Co. In het bijzonder zou hij ook de mogelijkheden moeten onderzoeken om te Canton weer een factorij, dat wil zeggen een vast agentschap voor de NHM, te stichten. De theeproever zou onder zijn bevel staan, maar indien hij zijn werk bevredigend verrichtte, zou hij gedurende de stillen tijd te Canton of Macao kunnen overblijven en door middel van een crediet van maximaal f 500.000,— (te trekken in wissels op Batavia) alsvast thee voor de volgende expeditie kunnen inkopen om aldus van de dan heersende lagere prijzen te kunnen profiteren. Indien geen lid van de Factorij beschikbaar was, zou Schimmelpenninck's voorstel in werking treden (dit was slechts met een 3-2 meerderheid aangenomen) en de consignatie aan Van Caneghem en Russel & Co worden opgedragen. Schimmelpenninck protesteerde krachtig tegen dit besluit. Hij achtte het zenden van een lid van de Factorij volmaakt onnodig en tegelijkertijd gevaarlijk. Onnodig, omdat deze over niet meer informatie aangaande de theehandel en de toestand te Canton beschikte dan de directie in Den Haag zelf, en voor het vestigen van een nieuwe factorij het voornaamste probleem het vinden van geschikt personeel was. Gevaarlijk, omdat de Factorij te Batavia op dat moment niet voltallig bezet was en op deze manier nog verder verzwakt zou worden. Het gebruik van een dergelijk groot krediet leek Schimmelpenninck bovendien riskant, wanneer de NHM geen eigen factorij te Canton had: een theeproever was bepaald niet de aangewezen figuur om hiervoor de verantwoordelijkheid te dragen. Inderdaad zou voor ieder der volgende drie expedities een leider op Java gevonden worden 43). De nadelen van het hieruit voortvloeiende gebrek aan continuïteit waren echter groot en benadrukten de zwakke positie van de NHM te Canton alleen nog meer.

Inmiddels waren de schepen van de Tweede Expeditie in hun thuishavens teruggekeerd, maar voor de herfstveiling gehouden werd, zou de NHM nog een belangrijke en hoopgevende coup verrichten. Om deze in het juiste perspectief te plaatsen dient er kort aan herinnerd te worden, dat de NHM in 1825-1826 mede door haar soms ondoordachte wereldwijde operaties in een financiële crisis terecht was geraakt, die het - althans in het oor van de koning, het merendeel der directeuren en commissarissen - noodzakelijk maakte het arbeidsterrein van de maatschappij te beperken en haar financiën te saneren. Het aandelenkapitaal werd gereduceerd tot f 27 3/4 miljoen en geleidelijk werden alle activiteiten buiten de Indische en Chinese handel afgestoten 44). Eén van deze "vreemde" posten was een grote partij verfhout van Pernambuco. Toen deze in kleine partijen onverkoopbaar bleek, besloot de directie in juli 1827 te trachten deze en bloc af te zetten 45). De onvermijdelijke Voûte werd gelast een koper te vinden en deze had ruim een maand later inderdaad succes. Hope & Co bleek bereid de hele partij over te nemen, maar alleen op voorwaarde, dat de NHM een ongeveer gelijkwaardige hoeveelheid speculatie thee overnam, waarmee Hope & Co sinds 1822 opgescheept had gezeten. Hoewel de directie liever contanten dan thee zag, verkoos zij toch de thee boven het haar nu oneigene verfhout. Bovendien was de transactie niet van ruimere betekenis ontbloot. Hope's partij was na de verkopen van Crommelin's consignatie ladingen de laatste grote partij buiten het bezit van de NHM. Na enige onderhandelingen werd de ruil dan ook tot stand gebracht. Voûte speelde hierbij een belangrijke rol en het resultaat was een "good deal" voor de NHM 46). Hope had niet minder dan f 250.000,— aan zijn speculatie verloren en de NHM bezat nu vrijwel alle thee in eerste hand. Al kon natuurlijk ieder moment de *Ann & Hope* of enige ander Amerikaans schip binnenvallen, toch zag de toekomst er weer wat roziger uit. De markt kreeg "wederom eenige vastheid . . . , aangezien men zich verbeeldde, dat de Maatschappij, nu de eenige belangrijke houders zijnde, de magt hadden om het artikel tot een vasten stand terug te brengen. Men zag dan ook met gerustheid hare najaarsveiling tegemoet . . ." 47). Deze sterke positie verspeelde de NHM echter geheel met haar ruggesraatloze optreden tijdens de najaarsveiling van 1827. Hierin werden te Rotterdam de zojuist per *Neerlands Koning* aangevoerde lading en een deel van die per *De Zeeuw* (de thee was te Middelburg opgeslagen) aangeboden, plus de eerder opgehouden kleine partijen van 1826 en een grote hoeveelheid speculatie thee; alles bij elkaar zo'n 15.300 kwart kisten. Wederom waren de limieten vastgesteld op het heersende prijspeil - onbegrijpelijk nu de maatschappij althans tijdelijk een overwegende positie innam 48). De veiling begon terecht met de goede kwaliteiten van de *Neerlands Koning*, waarvoor onder de omstandigheden redelijke prijzen werden bedongen. Hierna echter zette het verval in: "Bij het veilen van de oude partijen en vervolgens van het gedeelte der lading *De Zeeuw* werd de kooplust eenigszins flauwer. Men begon al lager en lager te bieden, terwijl echter tot deze steeds verminderde prijzen *alles werd losgelaten*", (mijn cursivering, F.B.) en zo, die aan het begin van de dag nog 94-97 cent per pond had opgeleverd, zak- te tot 85-96 cent voor die *ex-De Zeeuw*, vervolgens 81-86 en zelfs 79 voor speculatie thee, terwijl tenslotte die *ex-Pagoda* (die tegen 95 cent was ingekocht door de NHM) geen hoger bod dan 70 cent opleverden, waarop eindelijk opgehouden werd. De slechte kwaliteit van de lading van *De Zeeuw* was gedeeltelijk voor deze daling verantwoordelijk, maar de slapheid van de verantwoordelijke directeur Van der Houven maakte de afloop tot een ramp. "Door dit onverwachte loslaten der Maatschappij tot deze steeds verminderde prijzen dan men had kunnen vermoeden, zagen een aantal houders alle hoop op eene spoedige verbetering vervolgen, en in minder dan twee maanden kwamen acht veilingen te voorschijn die de prijzen niet alleen tot den laagsten stand waarop dezelve in 1826 gestaan hadden terug bragten, maar zelfs de ordinaire zwart soorten tot 78 à 82 cents deden dalen." Ten tweede male was de theemarkt ingezakt, maar nu had de NHM zelf de belangrijkste stoot daartoe gegeven.

***

Terwijl de directie van de NHM zich pas weer in februari 1828 met de theehandel behoefde te bemoeien (vaststellen van de Vierde Expeditie en het bepalen van de limieten voor de voorjaarsveiling), ontstond in de tussentijd een krachtige actie vanuit de hoek der theegrossiers, die naast de NHM het meest van de crisis te lijden hadden. Hun campagne war er voornamelijk op gericht hun positie de oude zekerheid te hergeven door de jaarlijkse aanvoer te beperken. In grote trekken konden hun belangen dus geheel met die van de NHM vereenzelvigd worden. Het eerste schot in deze campagne werd afgevuurd door de Rotterdammer Witkamp in december 1827 49), maar diens slecht geredigeerde schrijven werd in februari 1828 over-

schaduw door het krachtig en doelmatig geargumenteerde verzoekschrift van veertien Amsterdamse firma's onder aanvoering van de prominente Otto Roelofs & Zonen. Hoewel hun rekest gedurende de volgende weken de aanleiding voor de heftigste episode in de strijd van de NHM om de Nederlandse theemarkt zijn zou, kwam hun rekest te laat om enig effect te sorteren. Men kan zich echter niet aan de indruk onttrekken, dat indien het tegelijkertijd met het "Confidentieel Adres" van de NHM in het najaar van 1826 in aanmerking genomen had kunnen worden, in 1827 wellicht een effectieve tariefwet tot stand was gekomen. Voor de opgetreden vertraging kan men de schuld zowel bij henzelf als bij de NHM, die zeker verzuimde met hen overleg te plegen, zoeken, maar het is niet uitgesloten, dat ook hierin de hand van VouÛte en zijn mede-makelaars gezien moet worden. Roelofs c.s. vroegen uitdrukkelijk om bepalingen "dat het voortaan aan niemand zal vrijstaan om eenige theeën in Nederland aan te voeren anders dan direct van China of Nederlandsch Indiën aan en voor rekening van ingezetenen van Nederland, en zulks alleen met Nederlandsche en in dit rijk gebouwde schepen 50." Hun campagne had des te meer gewicht, omdat zij de steun van enkele belangrijke publicisten en spoedig ook de NHM hadden. De Leidse lakenfabrikant Pieter de Haan herhaalde in 1827, toen hij zijn vermoedens over de slechte afloop van de operaties van de NHM maar al te zeer bewaarheid zag, zijns reeds in 1824 gedane pleidooi voor een verbod van vreemde aanvoeren (51). Met kracht betoogde hij de noodzakelijkheid de vaart op China toe te vertrouwen aan een nieuwe geoctroyeerde maatschappij. Schimmelpenninck had exemplaren van De Haan's werkje voor al zijn collega-directeuren laten aanschaffen en spoedig was diens betoog ook ter kennis van Willem I gekomen. Gezaghebbender nog was het in hetzelfde jaar gepubliceerde prijschrift van de Amsterdamse kargadoorn-in-ruste J. van Ouwkerk de Vries - dezelfde, die in 1815 reeds zijn gedachten over de theehandel op schrift had gesteld en één van de weinige voorstanders en aandeelhouders van de Geoctroyeerde Maatschappij was geweest (52). Hoezeer Van Ouwkerk de Vries in het algemeen ook een vrijhandelaar was, voor de Chinese handel achtte hij nog steeds een invoermonopolie noodzakelijk: ". . . men mag beproeven wat men wil, geene bijmiddelen zullen hier baten, de slagboom moet dicht, of immer wordt er geld verloren".

De Amsterdamse commissarissen achtten dit offensief zo gevaarlijk, dat zij onmiddellijk in de tegenaanval gingen. Binnen enkele dagen hadden Crommelin, Hope, Joan Hodshon & Soon en hun collega's een vijftigtal handtekeningen weten te verzamelen voor een tegenrekest, waarin uitgebreid de lof van de vrijhandel gezongen werd (53). Weliswaar kon niet ontkend worden, dat de toestand van de theemarkt desastreus was, maar dit kon, niet geheel ten onrechte, worden toegeschreven aan de algemene depressie na de crisis van 1825. Moest dan wellicht de vreemde aanvoer van andere koloniale produkten als koffie en suiker soms ook verboden worden? In hun poging de indruk te wekken, dat zij niet zozeer voor hun eigen belang, maar voor de algemene welvaart opkwamen, trachtten de commissarissen een onmogelijke tour de force te verrichten. Enerzijds wezen zij erop, dat de verliezen in de handel uitsluitend door speculanten of buitenlanders geleden waren, maar anderzijds impliceerde hun argument, dat de bescherming van de Nederlandse handel effectief was en de NHM kennelijk geen verliezen leed. Geen insider kon zich hierdoor laten bedotten! Even twijfelachtig was hun argument, dat sinds de aankomst van de overigens niet met name genoemde *Ann & Hope* in 1826 geen Amerikaanse schepen meer in Nederland aangekomen waren, en dat de NHM de markt derhalve in haar macht had. Niet alleen verzweeg dit de via Boston gearriveerde en door Netscher als direct erkende *Howqua*, maar bovendien bestond niet de minste garantie, dat niet onmiddellijk zodra zich een verbetering in de theemarkt voordeed, Amerikaanse schepen opnieuw zouden binnenvallen. Enige maanden later zou dit dan ook prompt gebeuren: in snelle opvolging waren dat te Amsterdam Brown & Ives' *Washington* en *Ann & Hope*, beide aan Crommelin zelf geconsigneerd, en in Rotterdam Perkins' *Nautilus* voor Cremer & Wilkens.

Netscher, de administrateur voor de Nationale Nijverheid, wiens broer makelaar te Rotterdam was, en die zelf tot het standpunt der grossiers en de NHM neigde, gaf alle stukken aan de NHM door om de maatschappij aldus de gelegenheid te geven haar denkbeelden nogmaals onder het oog van de koning te brengen. Tegelijkertijd nodigde hij Anthony van Hoboken, de voornaamste zeehandelaar van Rotterdam en wellicht van het gehele koninkrijk, uit zijn mening over de theehandel in een memorandum vast te leggen (54). Uit het advies van de Rotterdamse Kamer van Koophandel van 1826 wist Netscher, dat Van Hoboken krachtig voor beperking zou argumenteren, en hij hoopte ongetwijfeld, dat diens weloverwogen betoog doorslaggevend zou zijn. Ook deze "Bedenkingen over den Theehandel" werden aan de NHM doorgegeven. Op 5 maart 1828 beantwoordde de directie de uitdaging van de commissarissen in een

geheim schrijven aan de koning, waarin de grondslagen van het tot dan toe gevoerde beleid van de NHM werden uiteengezet. Met nadruk wezen Schimmelpenninck en Van der Hoven erop, dat hun verwachting van een wetswijziging slechts ten dele vervuld was met het nieuwe doorvoertarief en de hogere rechten op indirecte aanvoeren - waarmee zij hun tactische fout

Chinese opiumschuiver. Opium was het enige artikel, dat in grote en steeds toenemende hoeveelheden in China kon worden afgezet, en was als zodanig vrijwel onontbeerlijk voor deelname aan de Chinese exporthandel, waarvan thee het veruit voornaamste artikel uitmaakt. Daar de invoer van opium illegaal was, ontstond hierin een uitgebreide smokkelhandel. De NHM heeft nooit overwogen hieraan deel te nemen. De voornaamste reden voor deze terughoudendheid was ongetwijfeld onbekendheid met de harde werkelijkheid van de handel op de Chinese kust. Morele remmingen lijken geen enkele rol te hebben gespeeld: de NHM bezat immers lange tijd het monopolie voor de verkoop van opium in Nederlands Indië, en zowel de maatschappij als Anthony van Hoboken importeerden regelmatig partijen uit Smyrna.

M.T.H. Perelaer, *Het kamerlid van Berkenstein in Nederlandsch-Indië*. Leiden, 1888. Deel II, blz. 118. Atlas van Stolk, Rotterdam.

van 1826 volledig toegaven. Zij drongen zo sterk mogelijk op een tweede herziening aan. Ongelukkigerwijs werd de kracht van hun argumenten aanzienlijk verzwakt door de bijzonder inopportune interventie van mede-directeur Pieters. Deze was het weliswaar in algemene trekken met zijn collega's eens, maar als Belg geheel onbekend met de omstandigheden van de theehandel stelde hij enig geloof in het nieuwe doorvoerrecht. In een aparte nota drukte hij zijn principiële houding uit en drong hij er op aan de zaak nog wat langer aan te zien. Niet alleen was dit een wel bijzonder ongelukkig moment om een minderheidsopinie onder de aandacht van de koning te brengen, maar bovendien was Pieters' optimisme, dat in 1829 zelfs tot het invoeren van veilingen in entrepôt zou leiden, geheel misplaatst. Dit bleek, toen de directie de markt bestudeerde om de limieten voor de voorjaarsveiling van 1828 vast te stellen: van de 14.000 kwart kisten thee, die na het aannemen van de nieuwe wet in april 1827 waren geveild, waren er slechts een 500 in entrepôt afgeleverd (55). Met deze reactie van de NHM bereikte de strijd om de Nederlandse theemarkt haar politieke hoogtepunt. De commissarissen sloten hun gelederen en lieten nu ook vanuit Rotterdam en Antwerpen rekestten aan de koning sturen, waarin op handhaving van de bestaande wetgeving werd aangedrongen. Het Rotterdamse adres was ondertekend door 34 prominente firma's,

aangevoerd door de grote commissiehuizen Cremer Wilkens & Co, Labouchere & Co en Mees, Boer & Moens 56). Daarentegen hielden alle zeehandelaars en bij de eigen scheepvaart betrokken en zich afwezig, waaronder de firma's van de drie opstellers van het advies van 1826: Kuyper Van Dam & Smeer, E. Suermondt & Zoonen & Co en uiteraard ook Van Hoboken. Eenzelfde situatie bestond te Antwerpen, waar actieve kooplieden als Bisschop Basteys & De Cock eveneens niet getekend hadden. Tegen deze twee in vrijwel identieke termen als het Amsterdamse rekest geschreven verzoekschriften zette de NHM haar positie nogmaals duidelijk uiteen in een geheim schrijven van 12 april 1828 57). Ieder der argumenten van de commissarissen werd ontkracht, en het pleidooi voor een uitsluitende aanvoer onder Nederlandse vlag herhaald. De koortsachtige activiteiten van beide partijen en het gewicht van de zaak dwong Willem I de theehandel nogmaals in overweging te nemen. Op 21 april ontbood hij Schimmelpenninck bij zich om hem zijn besluit mede te delen. Bij dit gesprek maakte Willem het duidelijk, dat hij geloofde, dat de uitsluiting van Amerikanen van de Nederlandse theemarkt onmogelijk was 58). Drie dagen tevoren nog was Brown & Ives' *Washington* in Amsterdam aangekomen en dit vertoon van vastberadenheid kan een grote indruk op hem gemaakt hebben. Willem verwees niet naar de statuten van de NHM, die immers ieder monopolie uitsloten, en het is evenmin waarschijnlijk, dat hij door de kracht van de argumenten van de commissarissen overtuigd was. Integendeel; zoals Schimmelpenninck aan zijn mede-directeuren rapporteerde, "Hoewel Zijne Majesteit aan de bedenkingen der Directie ten deze alle regt deed wederen, [bestonden] er bij Hoogstdezelve omtrent eene verandering in de bestaande wetgeving, welke de uitsluiting van den invoer met vreemde vlaggen ten gevolge zou hebben, zwarigheden van een zodanig gewigt . . . , dat het voorstellen dier verandering daardoor hoogst onraadzaam werd gemaakt". Als in zijn strijd voor de Geotroyeerde Maatschappij in 1815-1817 moest de koning buigen voor het financiële en politieke gewicht van de Amsterdamse haute finance, waarin Crommelin en Hope immers een leidende rol speelden 59). Wellicht vreesde Willem ook de vrijhandelsgezindheid van de Staten-Generaal, waarin hij in ieder geval van Belgische zijde sterke oppositie te verwachten zou hebben gehad. Hoe dit ook zij, Willem verklaarde, dat hij niet bereid was enige verdere wijziging in de wetgeving voor te stellen. Een maand later werd dit officieel in een Koninklijk Besluit uitgedrukt: vier dagen nadat Perkins' *Nautilus* te Rotterdam was gearriveerd, werd de lamme rechtvaardiging gegeven, dat nog geen voldoende ervaring met de bestaande wetgeving was opgedaan 60)!

Het voornaamste punt van overweging werd nu, hoe de verliezen van de NHM beperkt konden worden. Reeds in februari had de directie als tevoren besloten met volle kracht door te gaan en wederom vier schepen naar China uit te sturen 61). Willem drong er sterk op aan dit aantal te verminderen, en als middel daartoe suggereerde hij het halveren van de expeditie. Schimmelpenninck gaf tegenover zijn mede-directeuren uitdrukking aan het bittere gevoel te moeten opgeven, waarvoor de maatschappij zich reeds zoveel opofferingen getroost had. Haar politieke offensief was echter definitief mislukt, en nu diende de maatschappij zich weer op de commerciële strijd te concentreren. Eén directeur stelde voor de Chinese handel maar geheel op te geven, maar dit werd onmogelijk geacht, daar reeds voor enige tonnen aan polemieten verscheept waren en de Factorij te Batavia eveneens reeds een aanzienlijke lading voor China verzameld had. De suggestie van Willem werd derhalve aanvaard, en de extra kosten verbonden aan het veranderen van het reisplan van de twee van de vier schepen, die te Batavia in plaats van Canton zouden laden, waren een geringe prijs voor deze sanering. Het was dus nodig onverwijd in contact te treden met de reders: Anthony van Hoboken voor de *Neerlands Koning* (de tweede Chinese reis van dit schip), de Nederlandsche Scheepsrederij te Amsterdam voor de *Henrietta Klasina* en *Susanna*, en tenslotte de Antwerpenaar J. Roelands voor de *Raymond*. Tegelijkertijd werd de Factorij te Batavia ingelicht en tevens de keuze gelaten welke twee schepen de weg naar China zouden vervolgen. Het was hierbij van het grootste belang de striktste geheimhouding te bewaren, daar de theemarkt anders zijn geloof in de overlevingskansen van de NHM geheel zou opgeven en de concurrentie haar aanvoeren weer vergroten, zodat de kansen op een verbetering van de prijzen voorlopig weer verkeken zouden zijn. Alle reders behandelde de zaak met de vereiste discretie en in zijn jaarlijkse rapport van juni 1828 verwees Schimmelpenninck weliswaar naar de moeilijkheden waarin de NHM zich bevond, nu definitief geen verdere wetswijziging zou plaatsvinden, maar hij gaf geen bijzonderheden over het beleid van de directie 62). De commissarissen en hun opdrachtgevers konden slechts gissen wat de volgende stappen van de maatschappij zouden zijn. Hope & Co speculeerden in augustus, dat een vermindering van de operaties tot de mogelijkheden behoorden 63), maar pas in januari 1829 werd hierover zekerheid verkregen, nadat berichten over de ver-

anderde bestemming van de twee schepen van Batavia te Amsterdam ontvangen waren 64).

***

Willem's weigering de theewet te veranderen, de slapheid van de NHM op de voorjaarsveiling, 65), en de aankomst van de drie Amerikaanse schepen deed de theeprijzen nog verder dalen. Van de lading van de *Washington* werd in mei slechts twee-derde verkocht tegen prijzen, die nog eens 8% onder die van de laatste veiling van de NHM lagen. De veiling van de theeën per *Ann & Hope*, die in juli te Amsterdam aankwam, werd uitgesteld tot na de najaarsveiling van de NHM. Volgens Hope & Co, die de calculaties gezien had, zouden de heersende prijzen tot aanzienlijke verliezen voor de aanvoerders geleid hebben. Crommelin scheen dezelfde indruk te hebben als Hope, dat de NHM mogelijk haar expedities tot één of twee schepen per jaar zou beperken, en in lijn hiermee verwachtten zij een ferme houding en hogere prijzen in het najaar. Hope verwachtten voor het volgend jaar een verdergaande verbetering en verzochten Barin Brothers deze mening door te geven aan Perkins in Boston "who will we hope feel convinced that we are well acquainted with the tea trade, and that we spare no pains to give them information" 66).

Waren Perkins of Brown & Ives voor de planning en timing van hun activiteiten inderdaad afhandelend geweest van de informatie en aansporing, die zij via Engeland of direct van hun Hollandse correspondenten kregen, dan had de NHM door de geheime beleidsverandering haar positie misschien inderdaad kunnen verbeteren. De directie van de NHM overzag echter volkomen, dat zij niet met het eerste het beste lokale handelshuis te maken had, maar met waarlijk multinationale ondernemingen met wereldwijde vertakkingen, waarvan de individuele onderdelen een grote autonomie vertoonden. Het meest sprekende voorbeeld hiervan werd geboden door het netwerk van de Bostonse firma's J. & T.H., Perkins & Co en Bryant & Sturgis, waarvan de partners alleen door familiebanden verbonden waren. In Canton werden hun belangen verzorgd door Perkins & Co, dat tot zijn terugkeer naar Boston in 1827 onder leiding stond van de uitzonderlijk begaafde en succesvolle J.P. Cushing, die werd opgevolgd door zijn neef Thomas Forbes. Te Manila bestond een filiaal onder de naam Sturgis & Russell, terwijl te Batavia het weinig minder prominente huis Paine Stricker & Co voor hen optrad. In Europa maakten zij gebruik van de trouwe diensten van Cremer Wilkens & Co te Rotterdam, Hope & Co te Amsterdam en tenslotte J. Berenberg Gossler & Co in Hamburg. De voornaamste relatie was wel het Londense huis Baring Brothers & Co, waarin de met een meisje Sturgis getrouwde Joshua Bates de Amerikaanse zaken behartigde. Baring trad niet alleen op als bankiers voor Perkins c.s., maar financierden ook hun aankopen van Britse fabrieksgoederen en verstrekten hen indien gewenst de nodige kredieten voor de aankoop van koloniale ladingen in Oost-Azië. Bovendien fungeerde Baring als regionaal hoofdkantoor voor de Europese zaken van het Bostonse concern. Meestal werd aan Bates de beslissing overgelaten naar welke haven de naar het continent verscheepte ladingen bestemd waren. Hiervoor deden de van Azië of elders komende schepen de rede of haven van Cowes (op het eiland Wight) aan, waar zij hun definitieve order ontvingen 67).

Toen in januari 1829 dus bekend werd, dat inderdaad slechts twee schepen van de NHM thee geladen hadden, had Bates alle tijd en gelegenheid om schepen en ladingen, die oorspronkelijk wellicht naar Hamburg doorgestuurd waren, naar een Nederlandse haven te laten verzeilen. Zo kon hij zelfs de NHM voor zijn, daar haar schepen pas in mei terug verwacht konden worden. Inderdaad werd Perkins' *Nautilus* op zijn volgende reis van Canton in september/oktober 1829 via Cowes naar Rotterdam verwezen 68). Evenzeer had dit eerder in het jaar met Perkins' andere schepen *Augusta* (reeds in 1819 te Rotterdam, maar sindsdien uitsluitend naar Hamburg gezonden) en *Bashaw* kunnen gebeuren; het eerste schip werd in 1830 inderdaad naar Amsterdam bestemd 69).

In het voorjaar van 1829 was een dergelijke manoeuvre echter niet noodzakelijk, daar Forbes in Canton gebruik had weten te maken van de buitenkans de Nederlandse *Wilhelmina & Maria* te charteren. Dit schip was in augustus 1828, na de Stille Oceaan te zijn overgestoken, van Manila te Canton aangekomen en zocht een retourvracht naar Europa 70). Waarschijnlijk vernam Forbes spoedig daarop van Java het nieuws over de verandering in het beleid van de NHM: op 10 september arriveerde Perkins' snelle brik *Pilgrim* van Boston, en dit schip kon te Anjer van Paine Stricker & Co berichten hierover ontvangen hebben. Forbes maakte onmiddellijk gebruik van deze informatie 71). Met het charteren van de *Wilhelmina & Maria* hoopte hij tevens van het lage tarief voor aanvoer van thee op Nederlandse schepen te profiteren,

maar dit mislukte door de technische omstandigheid, dat een schip om in aanmerking voor de laagste rechten te komen, tevens in Nederland gebouwd moest zijn, hetgeen met de *Wilhelmina & Maria* niet het geval was. Nog voor de aankomst van het schip, in mei 1829, verzochten Hope & Co als consignarissen van de lading en later ook eigenaars Insinger & Co om gelijkstelling met in Nederland gebouwde schepen, maar de regering liet zich de kans niet ontglippen Hope een hak te zetten 72). Hoewel Forbes' onmiddellijk toelag dus mislukte, betekende het charteren van de *Wilhelmina & Maria* toch het begin van een nieuwe strategie voor Perkins c.s., namelijk om in landen, waar beschermende tarieven golden voor invoeren onder de nationale vlag, schepen van het land in te huren, terwijl zij hun eigen Amerikaanse bodems bleven gebruiken voor de vaart op de Verenigde Staten en Noord-Duitsland. In Nederland begon dit in 1830 met de charter van de *Zeemanshoop* 73), en kort daarop werd dezelfde strategie ook in Frankrijk toegepast.

In januari 1829 stuurde de NHM met instemming van de koning en uiteraard niet op de hoogte met de tegenmaatregelen van de Amerikanen wederom twee schepen naar Canton 74). Daar tegelijkertijd de halvering van haar vorige expeditie bevestigd werd, ontstond al spoedig een optimistische stemming op de markt, die Hope & Co steeds meer aanmoedigde om positieve geluiden naar Baring Bros te maken. Hoewel de NHM nog steeds weinig vasthoudendheid vertoonde op haar veilingen, toonde Hope zich bijzonder agressief met de thee per *Wilhelmina & Maria*. Op de eerste veiling in augustus 1829 werden alleen de dure soorten pecco en joojsjes aangeboden, de prijzen werden hoog gehouden en weinig thee werd verkocht. Een zelfde houding werd aangenomen op Cremer Wilkens' veiling van de lading per *Nautilus* in november, waar de prijzen aanzienlijk hoger waren dan die van de voorafgaande veiling van de NHM: voor congo 111-137 cents per pond tegen 75-90, voor hysant schin 102-161 tegen 69-91, en naar verhouding voor de duurdere soorten 75). De diepe depressie van 1826-1828 leek overwonnen, maar de Amerikanen triomfeerden op de ruïnes van de NHM.

De NHM had niet van de algemene prijsstijging kunnen profiteren door nieuwe fouten in haar beleid, die het de commissarissen gemakkelijker maakten ferm op te treden. Thee was altijd "in consumptie" geveild, dat wil zeggen de veilingprijs omvatte alle te betalen douanerechten. Dit gebruik was voortgezet ook, nadat in 1827 thee kon genieten van opslag in entrepôt, waarbij invoerrechten niet onmiddellijk betaald hoefden te worden en wederuitvoer over zee zonder betaling van enige rechten kon geschieden. Voor goederen, waarvoor Nederlandse havens nog een stapelfunctie vervullen, als voor koffie en suiker, was dit een belangrijke facilititeit, maar voor thee, waarvan jaarlijks nauwelijks 1% werd uitgevoerd, was het belang ervan navenant gering. Desondanks stelden de twee Belgische directeuren van de NHM, Cenie en Pieters, in 1829 voor om de theeveilingen voortaan in entrepôt prijzen, dus exclusief van de invoerrechten, te laten geschieden 76). Hoewel hun Hollandse collega's hier pal op tegen waren, kon President Schimmelpenninck niet verhinderen, dat de diepe onenigheid hierover op de voorjaarsvergadering van de Raad van Commissarissen naar buiten trad. Te meer daar dit denkbeeld de steun van de koning had - die met zijn wetje van 1827 natuurlijk een gevestigd belang bij het bevorderen van de doorvoer en wederuitvoer had - werd na een verhit debat het Belgische voorstel met de kleinste mogelijke meerderheid, 11-9 stemmen, aangenomen. Het directe gevolg van de toepassing van de nieuwe veilcondities was de volslagen mislukking van de najaarsveiling van 1829 en de voorjaarsveiling van het volgend jaar. Tegelijkertijd hielden Hope & Co en hun collega's succesvolle veilingen op oude condities. De toestand van de NHM was onhoudbaar. Makelaars in Rotterdam en Amsterdam uitten krachtige protesten. In maart 1830 werd de zaak nog eens besproken, maar toen was het principe-besluit al gevallen, dat de NHM voorlopig alle directe handel met China zou opgeven 77). De aflopende zaak werd nu zo gelaten om de gevoelens van de Belgische minderheid te sparen. Eén van de eerste gevolgen van de Belgische opstand was, dat de nog voorradige thee van de NHM voortaan weer op de oude condities geveild werden 78).

Ruim daarvoor had de NHM de directe theehandel reeds opgegeven en daarmee haar nederlaag tegen de commissarissen erkend 79). Toen op 31 oktober 1829 in de directie de uitrusting van de Zesde Expeditie ter sprake werd gebracht, had de NHM reeds f 2 miljoen in de Chinese handel verloren. Cenie en Van der Hoven legden desondanks als basis voor de discussie een calculatie voor een expeditie met drie schepen voor, wel een bewijs dat althans zij op het herleven van de theemarkt wensten te reageren. Nadat dit stuk gecirculeerd had, opperde Schimmelpenninck - die de theehandel al enige tijd als "eene invreetende kanker" beschouwde - verscheidene bezwaren tegen hun plan, maar hij accepteerde hun stelling, dat de voortzetting van de theehandel wenselijk was, zowel wegens de reeds gedane opofferingen als om

de belangen van handel en scheepvaart. Niettemin was hij niet bereid verder te gaan zonder niet eerst weer de koning om zijn mening gevraagd te hebben. Als hoofdaandeelhouder en garant kwamen de verliezen immers voor diens rekening, en twee-derde van de tot 1829 door Willem betaalde rente kon inderdaad op rekening van de rampzalige theehandel gebracht worden. Dit laatste, en Willem's wens de maatschappij voortaan op een winstgevende voet te brengen, bepaalde zijn houding. Hij was het weliswaar met de directie eens, dat de theehandel niet geheel aan de Amerikanen overgegeven diende te worden, maar hij stelde voor het verlies zo gering mogelijk te houden door slechts één schip uit te rusten. Het verlies op de thee zou dan wellicht zelfs geheel goed gemaakt kunnen worden door de winst op de uitlading van polemieten en rijst. De directie was ontegenzeggelijk teleurgesteld in dit voorstel, dat zij zwak en ondoelmatig achtte. In een hernieuwd adres drong zij aan op een krachtige aanpak - of anders totale opgave van de theehandel. Indien de koning wenste te volharden in het zenden van het ene schip, dan stelde de directie voor het niet verder dan Batavia te laten gaan en de polemieten dan aan de Factorij over te dragen voor verdere expeditie naar Canton. Willem I greep dankbaar de kans aan om zich op deze manier met goed fatsoen van de theehandel te ontdoen: verklarend, dat zijn hoofdoogmerk het bevorderen van "het vertier der voortbrengselen van Inlandsche Nijverheid" was, accepteerde hij het laatste alternatief.

***

Met dit besluit was een einde gekomen aan de directe handel van de NHM met China. Dit betekende niet, dat alle bemoeiingen met thee of met China onmiddellijk beëindigd waren. Niet alleen bezat de NHM nog aanzienlijke voorraden thee 80), maar bovendien ging zij door met het regelmatig versturen van polemieten en goud- en zilverdraad naar Canton via Batavia. De Factorij aldaar was voortaan het beleidscentrum voor de betrekkingen met China, waar ironisch genoeg de maatschappij juist met het vertrek van de Vijfde en laatste Expeditie voor het eerst een vaste vertegenwoordiging bezat in het handelshuis van M.J. Senn van Basel 81). Deze had zich in 1828 te Canton gevestigd om rijst van zijn eigen uitgebreide plantages op Java en op consignatie van anderen te verkopen, en was na het vertrek van Van Caneghem in 1830 tot waarnemend consul benoemd. Tesaamen met de Franse consul B. Gernaert had hij een firma opgericht, die de consignatie verkreeg van alle goederen, die de Factorij te Batavia naar Canton verscheepte. Senn van Basel had een aanzienlijke ervaring in de handel te Canton en een optimistische geest, en gedurende zijn agentschap in de jaren dertig liet hij nooit af de NHM aan te sporen de directe theehandel weer op te vatten. Nadat de Factorij er in 1831 door de verbeterde toestand van de theemarkt - die nu weer door de Amerikanen geregeerd werd! - al weer toe gebracht was om de *Mercurius* met een theelading naar Nederland te sturen, zorgde Senn van Basel er zelfs voor, dat het volgend seizoen weer twee ladingen voor de NHM aangekocht werden. Ongelukkigerwijs brachten de laatste opnieuw verliezen, ditmaal ruim f 80.000,-. Het was dan ook met een grote zucht van verlichting, dat President Van der Hoven in zijn jaarlijkse aanspraak in mei 1836 kon melden, dat de NHM geen enkele partij thee meer in haar bezit had en zonder een aanzienlijke verandering in de omstandigheden de theehandel met China ook niet meer zou opvatten 82). Uitdrukkelijk diende hierbij gezegd te worden "met China", want juist het vorig jaar waren de eerste 248 kwart kisten Java thee voor rekening van de NHM in Nederland aangevoerd. Eén van de gevolgen van het opgeven van de directe vaart op Canton in 1829 was het ontslag van theeproever Jacobson geweest. Deze had deze positie eerder op de Derde Expeditie bekleed en was sindsdien ieder jaar in Canton geweest. In opdracht van de Indische regering onderzocht hij mogelijkheden om theeheesters en -bereiders naar Java te brengen, en deze taak zette hij gedurende de volgende jaren voort 83). Tegelijkertijd verzorgde hij in de seizoenen 1831/32 en 1832/33 twee theeladingen naar Nederland voor gehele of gedeeltelijke rekening van het grote Britse handelshuis Dent & Co - beide malen op Nederlandse schepen om zo in aanmerking voor de laagste tariefklasse te komen. Vanaf 1833 wierp Jacobson zich echter volledig op de ontwikkeling van de theecultuur op Java, die na een aarzelend begin voorspoedig groeide. Omstreeks 1850 bestond reeds circa 40% van de totale Nederlandse thee-invoer van ruim 40.000 kwart kisten uit Java-thee, en spoedig daarop konden zelfs export-orders naar London geboekt worden. Buiten het eigen rijk vernietigend verslagen door efficiënte en commercieel en politiek meer begaafde concurrenten, had de NHM met succes op de vruchtbare grond van Java kunnen terugvallen.

APPENDIX

expeditie	namen van de schepen	inhoud in lasten	rederij	kapiteins	duur van overtocht naar Straat Sunda (S) of Batavia (B) 2)	plaats, werf en bouwmeester (indien in het buitenland gebouwd, is vermeld bij welke KB gelijkgesteld aan in Nederland gebouwde schepen.	bijzonderheden
EERSTE EXPEDITIE 1825 - 1826 supercarga : M. v.d. Abeele theeproever : W. Loots	Jorina	285	Varkevisser, Dorrepaal & Co., Rotterdam Anthony van Hoboken, Rotterdam Voûte & Co., Amsterdam	F. Rietmeyer	111 (S)	buitenland, KB van 2.5.1825, nr. N 129 buitenland, KB van 11.7.1825, nr. N 157 Dantzig, KB van 4.3.1825, nr. N 110 Engeland, KB van 4.3.1825, nr. N 110	in 1826 wegens averij in Bata- via verkocht. 1828 verongelukt bij uitzeilen van Hellevoetsluis. 1837 gesloopt, vervangen door gelijknamig nieuw schip. 1829 in Macao verkocht, dan emplooi als opiumschip.
	Vijf Gezusters	287		M.A. Jacometti	119 (S)		
	Schoon Verbond	449		D. Kraijer	122 (S)		
	Rotterdam	237	T.S. Waters	125 (S)			
	totaal	1258	H.J. Coster & Co., Amsterdam				
TWEDE EXPEDITIE 1826 - 1827 supercarga : G.N. Stulen theeproever : P.E. Thueré	De Zeeuw	230	Van de Broecke, Luteyn & Schouten, Middelburg J.H. Bagman & Zoon, Amsterdam Anthony van Hoboken, Rotterdam Gebr. Hartsen, Amsterdam	C. Riekels	122 (B)	Oostzee, geen KB vereist Oostzee, KB van 25.11.1825, nr. N 138 1826, "Rotterdamse Welvaren", Rotterdam, B. de Hoog 1826, "Hollandia", Amsterdam, C. van Swieten	1817/18 en 1819/20 reeds te Canton geweest. 1830 gesloopt, vervangen door gelijknamig nieuw schip.
	Ida Aleyda	260		C. Swaan	152 (B)		
	Neerlands Koning	338		K. Schinkel	111 (S)		
	Cornelis Houtman	304		J. Duijff	115 (S)		
	totaal	1132					
DERDE EXPEDITIE 1827 - 1828 supercarga : A. Meijer theeproever : J.I.L. Jacobson	Neerlands Koningin	308	Varkevisser, Dorrepaal & Co., Rotterdam Societeit van N.S. & S., Amsterdam 1) Nederlandsche Scheepsrederij, Amsterdam Reederij van Vier Schepen, Rotterdam	W. Verloop	110 (B)	1827, "St. Joris", Rotterdam, J. de Jong & P. Kortelandt 1827, "Het Witte Kruis", Amsterdam, J. Meijes & Zoon 1827, "De Haan", Amsterdam, J.R. Boelen 1827, "De Hoop", Rotterdam, C. Frater & Zoon	retourreis van Canton in 113 dagen, 1832 verongelukt.
	Prins van Oranje	305		W. Blom	104 (B)		
	Helena	412		D. Grim	125 (B)		
	Stad Rotterdam	249		C. Poort	117 (B)		
	totaal	1274					
VIERDE EXPEDITIE 1828 - 1829 supercarga : A.H. Büchler theeproever : P.E. Thueré	Neerlands Koning	338	Anthony van Hoboken, Rotterdam Nederlandsche Scheepsrederij, Amsterdam Nederlandsche Scheepsrederij, Amsterdam J. Roelandts & Co., Antwerpen	K. Schinkel	119 (B)	1826, "Rotterdams Welvaren", Rotterdam, B. de Hoog 1827, "De Zwarte Raaf", Amsterdam, J. Knol	laadde te Batavia voor Dent & Co, 1831/32 retour van Canton laadde te Manilla
	Henrietta Klasina	329		L.T. Heijde	118 (B)		
	totaal	667		P.C. de Roth	139 (B)		
	Susanna	163		G. van den Broecke			
	Raymond	315					
oorspr. totaal	1145						
VIJFDE EXPEDITIE 1829 - 1830 supercarga : J. Valcke de Knuyt theeproever : J.I.L. Jacobson	Johanna Cornelia	207	C. & A. Vlierboom, Rotterdam Gebr. Hartsen, Amsterdam	P.S. Schuil	104 (B)	1829, "De Naarstigheid", Rotterdam, J. de Jong en P. Kortelandt 1829, "Hollandia", Amsterdam, C. van Swieten	
	Olivier van Noort	302		J. Duijff	111 (B)		
	totaal	509					

1) Societeit van Nederlandsche Scheepsbouw en Scheepvaart

2) Ter vergelijking: de gemiddelde reisduur van 65 Nederlandse schepen,
die in 1830 vanuit Nederlandse havens in Batavia arriveerden, bedroeg 121 dagen

Noten.

- 1) W.M.F. Mansvelt, *Geschiedenis van de Nederlandsche Handel-Maatschappij, 1824-1924* (2 delen, Haarlem 1924), I, 166-7.
- 2) A. van Hoboken aan staatssecretaris J.G. de Meij van Streefkerk, 14 februari 1825, in Algemeen Rijksarchief, Staatssecretaris (voortaan SS) 2163, 17 februari 1825, N 151.
- 3) Broeze, *Geotroyeerde Maatschappij*, 17.
- 4) Een kort verslag over de twee eerdere reizen van *De Zeeuw* naar Canton is in M.G. de Boer, *100 Nederlandsche Scheepvaart* (Den Helder-Amsterdam 1939), 17-22; de desbetreffende rekeningboeken van de expedities bevinden zich in het National Scheepvaart Museum, Amsterdam.
- 5) Men zie achtereenvolgens het antwoord van de Kamer van Koophandel en Fabrieken van Middelburg op Goldberg's circulaire van februari 1817 (in Algemeen Rijksarchief, Koloniën 4705), de brochures: P. Pous, *Onderzoek of het voor het belang van den Nederlandschen Handel raadzaam zij den invoer van Thee in dit koninkrijk al dan niet vrij te stellen* (Middelburg 1817) en *Bedenkingen van Directeuren der Chinese Expeditie te Middelburg* (december 1821), en de rekesten van oktober 1821 en maart 1822 (beide in Algemeen Rijksarchief, hulpdepot Schaarsbergen, Nederlandsche Handel-Maatschappij - voortaan NHM - 9).
- 6) Korte overzichten van de ontwikkeling van de theemarkt in deze jaren zijn te vinden in Algemeen Handelsblad, 6 januari 1830, het memorandum "Bedenkingen over den Theehandel" (vermoedelijk van de hand van Anthony van Hoboken), februari 1828, in Algemeen Rijksarchief, Nationale Nijverheid - voortaan NN - 117, 16 mei 1828, N 29 G, *Memorieboek van pakhuismeesteren van de thee te Amsterdam 1818-1918* (Amsterdam, 1918), 113-22, en F.J.A. Broeze, "Het einde van de Nederlandse theehandel op China", *Economisch- en Sociaal-Historisch Jaarboek* 34 (1971), 148-52 en 173-6. Zie ook de uitgebreide collectie handelscirculaires e.d. in Gemeente Archief Rotterdam - voortaan GAR -, Mees en Moens 21.
- 7) *Collectie Suermondt* (Leersum), Grootboek 1791-1828, o.a. fols. 116 en 188, Gemeente Archief Amsterdam - voortaan GAA -, Hope, Grootboeken 1818-1827.
- 8) Brief van M.B. Ives, 1818, aangehaald in J.B. Hedges, *The Browns of Providence Plantations. The Nineteenth Century* (Providence 1968), 151.
- 9) F.J.A. Broeze, "Laat mercantilist of selectief vrijhandelaar? Koning Willem I en zijn economische politiek aangaande de Nederlandse handel op China", in *Ondernemende Geschiedenis* (Den Haag 1977), 236-7.
- 10) Ironisch genoeg was één der directe gevolgen van het opvatten van de theehandel door de NHM het ruïneren van de onderneming van Varkevisser Dorrepaal & Co met hun *Wilhelmina*. Oorspronkelijk hadden zij het schip te Batavia willen laten laden, maar door de hoge koffieprijs aldaar was de bestemming van het schip naar Canton verlegd. Zie SS 2394, 24 december 1825, N 180, en NHM 28, *Proces Verbaal Gewoon - voortaan NHM, PVG -*, 17 juni 1826, en NHM 31, *Proces Verbaal Confidentieel - voortaan NHM, PVC -*, 21 juni 1826.
- 11) Algemeen Rijksarchief, Kabinet des Konings, Bruikleen van het Koninklijk Huisarchief, nr. 10.
- 12) Men zie M. Greenberg, *British Trade and the Opening of China, 1800-42* (Cambridge 1949), C. Seaburg en S. Paterson, *Merchant Prince of Boston. Colonel T.H. Perkins, 1764-1854* (Cambridge Mass. 1971), C.C. Stelle, "American Opium Trade to China prior to 1829", *Pacific Historical Review* 9 (1940), 425-44, en "American Trade in Opium to China, 1821-1839", *Pacific Historical Review* 10 (1941), 57-74, en J.M. Downs, "American Merchants and the China Opium Trade, 1800-1840", *Business History Review* 42 (1968), 418-42.
- 13) NHM, PVC, 22 en 24 november 1824.
- 14) Zie ook Mansvelt's algemene opmerking dienaangaande in *De NHM*, I, 159.
- 15) NHM, PVC, 15 januari 1825.
- 16) J.J. Voûte aan NHM, 26 november 1824, in NHM 9.
- 17) Vgl. F.J.A. Broeze, "A challenge without response: the Netherlands and the transpacific route to East Asia after 1815", *Economisch- en Sociaal-Historisch Jaarboek* 38 (1975), 256-79.
- 18) SS 1484, 24 juli 1882, N1; voorts P.H. van der Kemp, "De geboorte van ons consulaat te Canton", *De Economist* 1918, 835-42, Jac. Boelen Joh.zn., *Reize naar de Oost- en West-*

- kust van Zuid-Amerika, en van daar, naar de Sandwichts- en Philippijnsche Eilanden, China enz. (3 delen, Amsterdam 1835-6), III, 274-6, en Broeze, *Einde Ned. Theehandel*, 136-7.
- 19) Men zie de lijst van Amsterdamse oostindiëvaarders (circa 1818), in Algemeen Rijksarchief, Collectie Doeff 15, en de algemene, maar niet complete lijst voor de periode 1815-24 in *De Nederlandsche Hermes IX* (1828), 66-7.
- 20) Dit waren de *Java Paket* (Amsterdam 1820, 140 last), *Abel Tasman* (Amsterdam 1824, 180 last), en *Vasco da Gama* (Antwerpen 1823, 162 last); zie F.J.A. Broeze, *De Stad Schiedam* (Den Haag 1978), 2-5.
- 21) GAA, Particulier Archief 38 (Waterschout), 123, monsterrol 20 november 1824.
- 22) Zie Appendix 1 voor een lijst van alle door NHM voor de vaart op China gecharterde schepen, en verwijzingen naar de Koninklijke Besluiten, waarin voor buitenlands gebouwde schepen gelijkstelling met nationale produkten toegestaan werd.
- 23) NHM, PVC, 29 augustus 1825. Tegelijkertijd werden twee kleine schepjes naar de westkust van Sumatra gestuurd om lokale produkten voor de Chinese markt te verzamelen; deze schijnen echter geen succes gehad te hebben.
- 24) NHM, PVC, 28 maart 1826.
- 25) NHM, PVC, 8, 10 en 12 oktober 1825.
- 26) NHM, PVG, 26 januari 1826, en PVC, 27 januari, 20 en 27 februari, en 25 april 1826.
- 27) NHM, PVC, 8 en 10 juli 1826.
- 28) NHM, PVG, 13 en 15 juli 1826; zie ook de circulaire in GAR, Mees & Moens 21.
- 29) "Bedenkingen over den theehandel", in NN 117, 16 mei 1828, N 29 G.
- 30) De volgende paragrafen zijn grotendeels gebaseerd op het dossier in SS 2614, 21 november 1826, N 124. Voor de opening van de campagne zie NHM, PVC, 29 juli 1826.
- 31) Vgl. R.G. Albion, *The Rise of New York Port, 1815-1860* (New York 1939), 198.
- 32) Voor Goldberg's circulaire (aan alle Kamers van Koophandel en Fabrieken) en de antwoorden erop, zie Algemeen Rijksarchief, Koloniën 4707.
- 33) Dit blijkt uit GAR, Kamer van Koophandel 31-II, 1826 N 19, 31 augustus 1826.
- 34) J.C. Westermann, *Gedenkboek van de Kamer van Koophandel van Amsterdam, 1811-1936* (2 delen, Amsterdam 1936), I (1811-1922), 137. Crommelin was overigens, in tegenstelling tot de firmanten van Hope & Co, tevens aandeelhouder van de NHM, evenals trouwens J.J. Voûte, die in 1824 zelfs tot commissaris van de maatschappij benoemd was.
- 35) Gebaseerd op SS 2812, 7 september 1827, N 54, en 2857, 13 november 1827, N 17.
- 36) NHM, PVC, 6 november 1826, en PVG, 9 en 10 november 1826.
- 37) Algemeen Handelsblad, 5 januari 1828.
- 38) NHM, PVC, 6 en 17 maart 1827.
- 39) NHM, PVC, 8 juli 1826, PVG, 15 november 1826, PVC, 9 maart en 2 april 1827, en verscheidene andere dagtekeningen.
- 40) NHM, PVC, 7 april 1827.
- 41) Downs, *American Merchants*, 435-41.
- 42) NHM 13/1830 C, brief van S. van Caneghem aan NHM, 24 december 1829.
- 43) Dit waren achtereenvolgens A. Meijer (1827/28), A.H. Büchler (1828/29), hij was tevens agent van de NHM te Surabaja), en tenslotte J. Valcke de Knuyt (1829/30). De openingszin van Meijer's rapport over de Chinese handel kon de raakheid van Schimmelpenninck's bezwaren moeilijk beter geïllustreerd hebben: "L'ignorance complete dans la quelle je me suis trouvé en arrivant en Chine . . ." (NHM 167, 8). Meijer leerde overigens snel en indien hij niet naar Antwerpen had moeten terugkeren, was hij ondanks zijn hoogdravende optreden wellicht een voortreffelijk agent te Canton geworden. In 1840 schreef hij voor het Antwerpse dagblad *Le Précurseur* enkele artikeltjes over zijn verblijf in Canton, kennelijk om zijn landgenoten aan te sporen de vaart op China ter hand te nemen. (9 en 10 april, 2 en 3 mei 1840).
- 44) Mansvelt, *De NHM*, I, 162-71.
- 45) NHM, PVC, 30 augustus, 5, 8, 11 en 12 september 1827, en SS 5702, 9 september 1827, P 23 Geheim.
- 46) Hope & Co aan Joshua Bates, 14 september 1827, in GAA, Hope, Particulier Copy-Boek 1825-1829, 244-5.
- 47) Algemeen Handelsblad, 5 januari 1828, ook voor de volgende paragraaf.
- 48) NHM, PVC, 23 oktober 1827, en PVG, 26 oktober 1827.
- 49) SS 5707, 8 februari 1828, L 4 Geheim.
- 50) De volgende paragrafen zijn gebaseerd op het dossier in NN 117, 16 mei 1828, N 29 G.

- 51) P. de Haan, De invoer van Thee ter overweging gesteld (Leiden 1827); dit was een herziening van zijn Gedachten over den Theehandel van 1824.
- 52) J. van Ouwerkerk de Vries, Verhandeling over de oorzaken van het verval en de middelen tot herstel van den Nederlandschen koophandel (Haarlem 1827). G.K. van Hogendorp vond in zijn kritische bespreking hiervan, Advijs over de verhandeling . . . (Haarlem 1828), geen fouten in Van Ouwerkerk de Vries' stellingname aangaande de handel op China. Voor hun beider vroegere uitingen en betrekkingen hiermee zie Broeze, Geoctroyeerde Maatschappij, 7-9, en Laat mercantilist of selectief vrijhandelaar, 230-2.
- 53) Afgedrukt in Broeze, Einde Ned. theehandel, 160-5.
- 54) Dit zijn de eerder genoemde "Bedenkingen over den theehandel". Deze zijn niet ondertekend, maar het handschrift en diverse aanduidingen in de tekst suggereren, dat Van Hoboken de schrijver was.
- 55) NHM, PVG, 13 februari 1828.
- 56) Afgedrukt in Broeze, Einde Ned. theehandel, 165-7.
- 57) Afgedrukt in Idem, 167-71.
- 58) NHM, PVG, 22 april 1828.
- 59) Voor 1815-17 zie Broeze, Laat mercantilist of selectief vrijhandelaar, 234-5.
- 60) Koninklijk Besluit van 9 mei 1828, N 119-120.
- 61) NHM, PVC, 12 februari en 18 maart 1828. Na sterk aandringen van de beide Belgische directeuren, Cenie en Pieters, zou voor het eerst een lading te Antwerpen worden aangevoerd, vandaar de bevrachting van de Antwerpse *Raymond*.
- 62) NHM 20/5, 2 juni 1828.
- 63) Hope & Co aan Baring Brothers, 26 augustus 1828, in GAA, Hope, Particulier Copy-Boek 1825-1829. Het resultaat van deze suggestie kan worden aangetroffen in de brief van J.P. Cushing aan Howqua, 10 februari 1829, in Baker Library, Harvard University, Boston, Bryant & Sturgis Papers 12, 59.
- 64) Algemeen Handelsblad, 7 januari 1829, Hope & Co aan Baring Brothers, in GAA, Hope, Particulier Copy-Boek 1825-1829, 43608.
- 65) NHM, PVG, 17 en 21 maart 1828, Algemeen Handelsblad, 22 maart 1828.
- 66) Hope & Co aan Baring Brothers, 26 augustus 1828, in GAA, Hope, Particulier Copy-Boek 1825-1829, 361-3.
- 67) Dit gold zowel voor de operaties van Perkins c.s. als voor die van Brown & Ives. Hun voornaamste agenten op het continent waren te Amsterdam zoals bekend D. Crommelin & Soonen, te Rotterdam Sturenberg Cankrien & Co, en in Hamburg D. Parish & Co.
- 68) J.P. Cushing aan T.T. Forbes, 30 september 1829, in Private letterbook Cushing, 90.
- 69) Algemeen Handelsblad, 12 mei 1830.
- 70) Boelen, Reize, III, 351-3.
- 71) Hoezeer de Amerikanen te Canton zich bewust waren van de betekenis van de aankomst van slechts twee schepen voor de NHM, blijkt uit een brief van een neutrale waarnemer, kapitein Harmssen van het Pruisische schip *Prinzessin Louise*, aan zijn directie, de Preussische Seehandlung, van 2 december 1829 (in Deutsches Zentralarchiv, Hist. Abt. II, Merseburg (DDR), Preussische Staatsbank, Akten der Seehandlung, Rep. 109B Tit. IV Nr. 25).
- 72) SS 3178, 20 april 1829, N 114, en NN 33, 26 juni 1829, N 72 A.
- 73) De details hiervan kunnen gevolgd worden in GAA, Hope, Particulier Copy-Boek 1829-1831.
- 74) NHM, PVC, 14 januari 1829.
- 75) Algemeen Handelsblad, 19 augustus, 17 oktober en 21 november 1829.
- 76) SS 5721, 1 juni 1829, T 12 Geheim, en NHM 24, Proces Verbaal Raad van Commissarissen, 29 mei 1829.
- 77) NHM, PVG, 19 maart 1830.
- 78) NHM, Proces Verbaal Raad van Commissarissen, 11 maart 1831.
- 79) NHM, PVC, 31 oktober, 4, 13, 24 en 28 november 1829, en SS 5728, 10 november 1829, C 28 Geheim, en 27 november 1829, W 29 Geheim.
- 80) Ps in 1831 werd de laatste partij speculatiethée van 1824 opgeruimd! (NHM, PVG, 28 november 1831).
- 81) Veel informatie over deze interessante firguur is te vinden in zijn correspondentie aan de directie in Nederland (1830-1839), in NHM 197.
- 82) NHM 20/6, 31 mei 1836.

- 83) J.A. van der Chijs, Geschiedenis van de Gouvernements Thee-cultuur op Java (Batavia-Den Haag 1903), passim, en Jacobson's overlijdingsbericht in het Algemeen Handelsblad, 29 januari 1849, tweede editie.